

STIELZ

juni 1990

In dit nummer: IJsfabriek Voortman: Met het volk vergroeid

Uitgave Stichting industrieel erfgoed Leiden,
Meermanshof 13, 2312 XK Leiden, tel. 071 - 141405

STIELZ (Stiel-zaken) is een uitgave van de Stichting industrieel erfgoed Leiden

Redactie: Marja Kroef, Staalwijkstraat 15, 2313 XP Leiden, tel. 071 - 143416.

Inhoud

2	Aanbieding "Leids fabrikaat"
4	Kranteknipsels "Leids fabrikaat"
10	IJsfabriek Voortman
15	De commissie-vergadering over Parmentier
17	Kranteknipsels Parmentier
19	Industrieel erfgoed en politiek
20	Open brief van Stiel aan het college van BenW van Leiden
21	Historisch museum Leiden in het Parmentier-complex?
22	Voorloper Bronbeek staat op monumentenlijst
	Kranteknipsels

Vergaderingen Stiel

De eerstvolgende vergaderingen van de Stiel - waarop iedere belangstellende welkom is - zijn op:

28 augustus om 15.45 uur in het Gemeentearchief, Boisoetkade 2A

9 oktober om 19.45 uur in het Gulden Vlies, Breestraat 125.

Aanbieding "Leids fabriikaat"

Democratisering van de geschiedenis

Op 9 april verscheen het boek "Leids fabriikaat", geschreven door een aantal medewerkers van Stiel. Tijdens een bijeenkomst in de voormalige meelfabriek De Sleutels overhandigde Stiel-voorzitter Henk Budel de eerste exemplaren aan mevrouw Van de Molen, (toen nog) wethouder ruimtelijke ordening, openbare werken, verkeer en milieu van Leiden, de heer Van Hoeken, voorzitter van de Leidse vereniging voor industrie, en de heer Barendregt van het bestuur van de Vereniging oud Leiden.

Hieronder enkele delen uit de toespraak van Budel.

Het is misschien nog wat te vroeg in de tijd om te spreken van de geschiedenis van bedrijf en techniek, maar de eerste tekenen van belangstelling voor het industrieel erfdeel als historisch onderwerp in Nederland dateren al weer uit 1933, toen het Koninklijk instituut van ingenieurs het initiatief nam tot bescherming van het uit het midden van de vorige eeuw daterende stoomgemaal De Cruquius in Vijfhuizen, hier niet ver vandaan.

Men sprak toen eigenlijk nog niet van industriële archeologie. Dat is al wel het geval als vlak na de tweede wereldoorlog Michael Rix, medewerker van de universiteit van Birmingham, in de Black Country, de bakermat van de industriële revolutie in Engeland, campagne gaat voeren voor het behoud en in elk geval documenteren van wat daar aan fabrieksgebouwen, kanaal-installaties, arbeiderswoningen etc. in snel tempo dreigt te verdwijnen. Al heel snel heeft hij een groep van mensen zoals architecten, onderwijzers, historici, ingenieurs, fotografen en studenten om zich heen verzameld. Opmerkelijk genoeg is de Leidse werkgroep van Stiel op een vergelijkbare manier samengesteld.

De nog steeds groeiende belangstelling voor het industrieel erfdeel en de geschiedenis van bedrijf en techniek komt voort uit een geleidelijke verandering van wat men interessant en belangrijk vindt in geschiedenis. Die verandering is al enkele decennia lang aan de gang en brengt met zich mee dat de belangstelling voor uitsluitend politieke geschiedenis verschuift naar sociale en economische geschiedenis, die voor mentaliteitsgeschiedenis naar cultuurhistorie. Evenzeer valt een verschuiving van belangstelling voor nationale geschiedenis naar lokale geschiedenis vast te stellen.

Er is een soort democratisering van de geschiedenis aan de gang; het gaat niet alleen meer over de politieke elites, maar het gaat over allerlei andere groepen in de maatschappij. Die democratisering strekt zich ook uit tot de samenstelling van het belangstellend publiek. Een boek over Leidse geschiedenis als bijvoorbeeld "Haring en wittebrood" is ook ruim verkocht buiten het traditionele circuit, tot in kiosken en sigarenwinkels toe.

Historisch besef en interesse worden net zo goed gestimuleerd en gevoed door de eerste "moderne" textiel-fabriek in Leiden uit 1865 (ik doel op de Parmentier-panden aan de Lammermarkt) als door bijvoorbeeld de prachtig gerestaureerde Latijnse school. En

één van de vroegste gietijzeren bruggen van Schretten behoort, althans volgens ons, net zo goed tot het culturele erfgoed als de Leidse hofjes.

Stiel streeft, waar het om monumenten-behoud gaat, bij voorkeur naar een rol als gesprekspartner voor de gemeentelijke overheid, maar zal soms ook een positie als tegenspeler van de gemeente moeten innemen. Die rol als tegenspeler zullen we met het respecteren en benutten van alle spelregels spelen, en naar wij hopen - en tot nu toe ook wel mochten ondervinden - met het bewaren van de goede verstandhouding. Een voorbeeld van dat tegenspel is de actie die wij sinds een aantal maanden voeren voor het behoud van de Parmentier-panden.

Ik wil van deze gelegenheid gebruik maken om te zeggen dat wij ten aanzien van de meelfabriek een zelfde voorstel tot bescherming bij WVC zullen indienen als wij voor de Parmentier-panden hebben gedaan. Wij denken dat de betekenis van meelfabriek, als één van de eerste met behulp van elektriciteit gemechaniseerde bedrijven in Leiden en vooral als het oudste grote gewapend betonnen gebouw in Nederland (nl. de graansilo's uit 1904), tot nu toe niet voldoende in beschouwing is genomen, en wij verwachten dat ons beroep behalve een voorlopige bescherming van deze gebouwen ook een brede discussie en een betere beslissing over het eventuele behoud ten gevolge zal hebben.

De heer De Boer die ons hier vandaag gastvrijheid verleent heeft op deze tafel een kleine expositie van voorwerpen uit het verleden van de meelfabriek ingericht. Om u over de historische betekenis van de meelfabriek te oriënteren kan, behalve het hoofdstuk uit Leid Fabriikaat, die expositie van voorwerpen behulpzaam zijn.

Indien iemand ons 'Heemschutters van oude fabrieken' zou noemen is dat op z'n minst een onvolledige karakteristiek van Stiel. En dit is daarom wel een goede gelegenheid om te zeggen dat Stiel een bredere doelstelling heeft dan alleen behoud. De doelstelling van Stiel is in de statuten omschreven als: "De stimulering van de bestudering, de inventarisatie, de documentatie, de geschiedschrijving en het behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving". Het behoud staat daar op de laatste plaats; dat wil niet zeggen het minst belangrijke, maar het is zeker ook niet zo dat Stiel zich alleen met gebouwen en materiële objecten bezighoudt.

Want het behouden en bezien van bijvoorbeeld een fabriek, hoe zeer nog in tact, als uitsluitend materieel object is maar een deel van het verhaal. Een monument heeft vooral betekenis in zijn sociale context en dat geldt misschien wel in het bijzonder voor monumenten van bedrijf en techniek.

Industrieel verleden of -erfgoed of zelfs industriële revolutie zijn misschien in dat verband wel te abstracte termen. Machines construeren geen machines, fabrieken laten geen fabrieken draaien, en industrieën maken geen revoluties.

Zo is de introductie van stoom in het begin van de 19e eeuw in Leiden niet alleen het verhaal van de constructie van de balansstoommachine, van het vermogen en de dubbele werking van dat stoomwerktuig of van de fabrieksgebouwen van Van Leliveld, la-

foto Niek Bavelaar

ter Clos en Leembruggen (3e Binnenvestgracht) of van het aantal PK's..... maar ook de geschiedenis van de visie van de Leidse lakenfabrikant Jan van Heukelom senior, die nog in zijn testament in 1806 benadrukt dat - nog voor er sprake kon zijn van werkelijke aanschaf van een stoommachine - al zijn machines op de Engelse machinale praktijk (dat is dus met stoommachines) zijn ingericht. Dat is de geschiedenis van Jan van Heukelom junior, die in 1815 in Soho bij Birmingham in de bekende fabriek van Boulton, Watt en co een spoedcursus stoomwerktuigkunde gaat volgen. Dat is het verhaal van stokers en lakenwevers die zich nieuwe vaardigheden moesten eigen maken en met andere gereedschappen en uitrusting moesten leren omgaan. Met andere woorden: Stiel stelt zich ook ten doel dat verhaal achter de monumenten van bedrijf en techniek vast te leggen. Op die manier leidt aandacht voor het industriële verleden ook tot een evenwichtiger beeld van dat industriële verleden van Leiden. Om het industriële verleden tot leven te brengen en aanschouwelijk te maken, is behoud van monumenten nodig.... maar een onderzoeker is ook afhankelijk van wat in geschrift wordt bewaard. Een goed bijgehouden bedrijfsarchief dat voor onderzoek toegankelijk is gemaakt (bijvoorbeeld door overdracht op een passend tijdstip aan het Gemeentearchief) is daarbij ook van groot belang.

Elk monument van bedrijf en techniek heeft zijn eigen verhaal en wint aan betekenis als je het kunt plaatsen in zijn sociaal-economische context. Dat is in grote lijnen de gedachte achter "Leids fabrikaat", het boek dat hier vandaag ten doop wordt gehouden. Industriële archeologie is als methode gebruikt, doordat het uitgangspunt van elk hoofdstuk steeds is geweest wat er nog aan materiële overblijfselen rest. Soms is dat heel weinig, zoals bij de Grofsmederij, in andere gevallen zijn de bedrijfsgebouwen nog geheel intact, zoals op deze plaats wat betreft de meelfabriek de Sleutels het geval is. Dat maakt dat de ondertitel "Een wandeling langs het industrieel erfgoed van Leiden" ook letterlijk opgevat kan worden.

Waar bedrijfsarchieven ontbraken, of als aanvulling op archiefgegevens ten behoeve van de verschillende hoofdstukken van het boek, konden in een aantal gevallen oud-werknemers worden opgespoord. Voor het merendeel ging het om al oudere mensen, en als wij dit boek niet hadden willen schrijven zou wat ze wilden vertellen over het Leidse industriële verleden misschien voor altijd verloren zijn gegaan. Een enkel, mijns inziens treffend voorbeeld: De heer Aalders, laatste directeur van de breifabriek van

Poot (gevestigd in de Parmentier-panden) heeft in een uitgebreid interview, vlak voor zijn dood, vele waardevolle gegevens over de geschiedenis van zijn bedrijf aangedragen.

Ik kom nu tot de eigenlijke aanbieding van het boek. Mevrouw Van de Molen, het doet ons veel genoegen dat u op onze uitnodiging voor deze presentatie bent ingegaan. Wij zien dat als een bewijs voor de belangstelling van het gemeentebestuur voor monumenten van bedrijf en techniek ...al zijn we er ons van bewust dat een gemeenschappelijke belangstelling niet altijd en in alle gevallen in de praktijk tot nauwkeurige overeenstemming van opvattingen over bijvoorbeeld sloop of behoud behoeft te leiden.

Mijnheer Van Hoeken, dat ook u als voorzitter van de aloude Leidse Vereniging voor industrie onze uitnodiging heeft aanvaard, doet ons evenzeer veel genoegen. Het wijst er ons inziens op dat in uw vereniging interesse bestaat voor het onderwerp dat in "Leids fabrikaat" wordt belicht. Uw vereniging en onze stichting verwijzen immers beiden in hun naam naar de Leidse industrie. En het beeld van de industrie in het verleden heeft hoe dan ook te maken met het beeld van de industrie vandaag de dag.

Mijnheer Barendregt, ik heb de rol van Oud Leiden bij het tot stand komen van "Leids fabrikaat" al toegelicht. Wij zijn daar zeer erkentelijk voor, maar ik wil ook van de gelegenheid gebruik maken om te zeggen dat wij als nieuwkomer in de omgeving van historisch georiënteerde Leidse verenigingen door de grote broer Oud Leiden heel hartelijk zijn bejegend, en dat we ook erkentelijk zijn voor de steun en samenwerking die we van jullie hebben mogen ontvangen. Als voorbeeld van samenwerking noem ik de reeks van lezingen over industriële archeologie in Leiden die wij in jullie winterprogramma hebben kunnen inpassen. Het is misschien wat oneigenlijk om u nu een boekje uit de door u zelf geïnitieerde reeks aan te bieden, en het staat ook niet aangekondigd in de officiële uitnodiging, maar het lijkt ons aan de andere kant toch wel passend als uitdrukking van de goede verstandhouding.

Donateurs en leden van de Stiel kunnen LEIDS FABRIKAAT tegen een gereduceerde prijs kopen: f 22,50 in plaats van f 24,95. Bestelling door overmaking op postbank-rekening 42.39.476 of bank-rekening 33.10.89.025 t.n.v. Stichting Matris, Utrecht, onder vermelding van "Leids Fabrikaat". Het boek wordt dan toegezonden.

Stiel wil Meelfabriek op rijksmonumentenlijst

LEIDEN - De Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel) heeft minister d'Ancona van WVC gevraagd de Meelfabriek aan de Oosterkerkstraat op de monumentenlijst te plaatsen. Onlangs heeft de stichting ook al eenzelfde voorstel tot bescherming ingediend voor het Parmentiercomplex aan de Lammermarkt. Het ministerie heeft dit verzoek in behandeling genomen waardoor het complex voorlopig niet mag worden gesloopt.

Indien het ministerie besluit het Parmentiercomplex toch niet op te nemen op de monumentenlijst te plaatsen dan is het woord aan de gemeente. Wethouder Van der Molen (Monumen-

tenzorg) zei gisteren niet te willen uitsluiten dat het gemeentebestuur uiteindelijk zal beslissen dat de vroegere textielfabriek mag worden gesloopt. Een projectontwikkelaar heeft al een nieuwbouwplan gemaakt dat deze week aan de raadscommissie voor ruimtelijke ordening wordt gepresenteerd.

Van de Meelfabriek heeft de gemeente al gezegd dat het gesloopt mag worden. De Stichting Industrieel Erfgoed meent evenwel dat de betekenis van de fabriek, als één van de eerste met behulp van elektriciteit gemechaniseerde bedrijven in Leiden en vooral als het oudste, gewapend-betonnen gebouw in Nederland (namelijk de graansilo's uit 1904), onvoldoende in ogenschouw is genomen. Een voorlopige bescherming van de Meelfabriek zou tot een betere beslissing over het eventuele behoud tot gevolg kunnen hebben.

Voorzitter H.J. Budel van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden zei een ander gistermiddag tijdens de presentatie van het boek 'Leids fabriek'. In dit boek wordt een wandeling gemaakt langs Leidse fabrieken of wat daar van over is. De stichting streeft er naar dat zoveel mogelijk 'monumenten van bedrijf en techniek' behouden blijven. "Historisch besef en interesse

wordt net zo goed gestimuleerd en gevoed door de eerste moderne textielfabriek in Leiden (de Parmentierpanden) als door bij voorbeeld de prachtig gerestaureerde Latijnse school. En, één van de vroegste gietijzeren bruggen behoort net zo goed tot het culturele erfgoed als de Leidse Hofjes", aldus Budel.

De Stichting Industrieel Erfgoed beseft ook dat niet alles behouden kan blijven. Behoud is dan ook niet het enige waarnaar de stichting zegt te streven. Doel is ook om verhalen over industrieel verleden van Leiden levend te houden. Het boek Leids Fabrikaat is daarvan een fraai voorbeeld. Verrijkt met vele foto's worden in het boek acht Leidse bedrijven, door verschillende auteurs, uitvoerig beschreven: van de iene-

verstokerij Hartevelt tot de conservenfabriek Tieleman en Dros.

Het zijn acht heel verschillende verhalen geworden die met elkaar gemeen hebben dat het niet alleen gaat over de textielbaronnen en de economische ontwikkeling van de stad maar, meer dan dat, over het verleden van de Leidse arbeider, zijn woon- en werkomstandigheden, de liefde voor het oude ambacht. Voor velen die hun wortels in Leiden hebben zal 'Leids Fabrikaat' een boek zijn over een eigen, niet zo ver arbeidsverleden. Nooit eerder werd Leiden als fabrieksstad, in boekvorm, zo uitvoerig beschreven.

Wethouder Van der Molen - vanaf 1 mei geen wethouder mee - nam het eerste exemplaar van 'Leids fabriek' in ontvangst met de woorden dat zij zelf binnenkort ook tot het industriële verleden van Leiden zal behoren en dan alle tijd heeft het boek te lezen.

Leidsch Dagblad 10.4.90

★ Wethouder mevrouw Van der Molen ontvangt het eerste exemplaar van Leids Fabrikaat uit handen van voorzitter Budel van de Stichting Industrieel Erfgoed.

(foto Jan Holvast)

Boek over industrieel erfgoed in Leiden

Leids Nieuwsblad 19.4.90

LEIDEN - Onlangs is het boek Leids fabrikaat Een stadswandeling langs het industriële erfgoed van Leiden, onder redactie van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, uitgekomen. Dit boek is verschenen als vierde deel van de Leidse Historische Reeks, die wordt uitgegeven door de Stichting Matrijs te Utrecht in samenwerking met de Vereniging Oud-Leiden.

Dit boek is het eerste, dat over de industriële archeologie van Leiden gaat. Het is praktisch in zijn geheel samengesteld door leden van de Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden (WIEL), die een onderdeel is van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL). De eindredactie was in handen van C.B.A. Smit en H.D. Tjasma. Het boek is 120 bladzijden dik en bevat bijna honderd foto's. De winkelprijs bedraagt f 24,95.

In het boek wordt in de vorm van een

wandeling een rondgang gemaakt langs acht bedrijven, die in het industriële verleden van Leiden een belangrijke rol hebben gespeeld. Al zijn deze bedrijven nu allemaal uit de binnenstad verdwenen, er zijn nog vele sporen van zichtbaar. Van sommige bedrijven is het gebouw zelfs nog vrij intact, van andere is echter nauwelijks meer iets over. In afzonderlijke artikelen wordt in woord en beeld aan de acht geselecteerde bedrijven ruime aandacht besteed. Deze acht zijn: lakenfabriek Krantz, dekenfabriek Scheltema, uitgeverij Brill, conservenfabriek Tielman & Dros, meelfabriek 'De Sleutels', jeneverstokerij Hartevelt, de Grofsmederij en de fabrieken van Parmentier en Van Poot aan de Lammermarkt. Deze industrieel archeologische wandeling kan ook daadwerkelijk gemaakt worden: in het boek is een uitgebreide routebeschrijving opgenomen.

Boek over 'Leids Fabrikaat' is uit

Leids Nieuwsblad 1.5.90

In dit boek wordt een wandeling gemaakt langs het industriële erfgoed van Leiden. Nog steeds zijn in de Leidse binnenstad de restanten zichtbaar van een belangrijk, maar nu definitief verdwenen, industrieel verleden. Wij hebben daarbij een keuze gemaakt uit een aantal Leidse bedrijven waaraan een opmerkelijk gebouw of complex herinnert. Er zijn echter ook een paar bedrijven opgenomen, waar nauwelijks iets meer van te zien is.

Deze, vroeger toonaangevende, industrieën, zijn, ook zonder dat ze nu nog duidelijk zichtbaar zijn, niet minder interessant om over te schrijven. Bij onze keuze was tevens een belangrijke overweging, dat wij een zo gevarieerd mogelijk beeld van de vroeger tamelijk diverse Leidse industrie wilde laten zien, aldus de samenstellers C. Smit en H. Tjasma.

In totaal acht bedrijven hebben we uitgekozen en dat betekent acht verschillende verhalen. Deze variatie heeft een aantal redenen. Van sommige bedrijven is het gebouw nog vrij intact en weten we van de bouwgeschiedenis tamelijk veel. Zowel het één als het ander kan echter sterk variëren. Ook onze kennis over het bedrijf in het algemeen - en dat houdt veel meer in dan alleen de gebouwen - kan heel erg uiteenlopen. Al deze verhalen zijn tenslotte door verschil-

lende auteurs geschreven, ieder met een eigen achtergrond, en ook dat heeft voor de nodige variatie gezorgd.

Om de wandeling ook daadwerkelijk te kunnen maken is een kaart toegevoegd waarop de wandeling langs de verschillende lokaties is aangegeven.

Voordat we aan de wandeling beginnen, zullen we in het eerste hoofdstuk de vraag beantwoorden, wat het inhoudt om zich bezig te houden met

het industrieel erfgoed. Anders gezegd: wat is industriële archeologie eigenlijk? Daarbij zullen we nader ingaan op het specifiek Leidse industriële verleden. Om de geschiedenis van de afzonderlijke Leidse bedrijven beter te kunnen begrijpen, moeten we iets van de algemene economische ontwikkelingen van de stad te weten. In de verdere hoofdstukken wordt, in de volgorde van de wandeling, op ieder van de geselecteerde bedrijven apart ingegaan.

Het boek wordt besloten met een lijst van de monumenten van bedrijf en techniek van Leiden, die op dit moment officiële bescherming genieten.

Deze lijst is ons welwillend ter beschikking gesteld door de Gemeentelijke Monumentencommissie van Leiden, met wie de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden altijd een uitstekend contact onderhoudt.

Achterin het boek worden de technische termen uit de verschillende hoofdstukken toegelicht.

Met dit boek wil de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden een eerste aanzet geven tot het documenteren van de Leidse industriële archeologie. Tevens wil zij hiermee aansporen tot verdere bestudering, en waar nog mogelijk, behoud van het Leidse industriële verleden.

Leids fabrikaat (1)

Wie kent Leiden nog als industriestad? Leiden is immers bekender als universiteitsstad, als stad van musea en statige woonhuizen, ja zelfs als stad waar kaas vandaan komt. Toch telde Leiden tot ver na de Tweede Wereldoorlog een belangrijke industrie en nijverheid. Generaties Leidenaas hebben hun hele leven gewerkt in de fabrieken van genot- en levensmiddelen, metaal-, textiel- en grafische producten.

De meeste daarvan zijn nu gesloten, maar de sporen ervan zijn nog in de Leidse binnenstad te herkennen. Leiden weer bekend maken als industriestad is het doel van een boek dat aanstaande maandag verschijnt en waarin een rondgang wordt gemaakt langs acht bedrijven die in het industriële verleden van Leiden een belangrijke rol hebben gespeeld.

Van sommige bedrijven zijn de gebouwen nog vrijwel in tact. Van andere is niets of nauwelijks meer iets over. Voor twee gebouwen (meelfabriek De Sleutels en Parmentier) dreigt binnenkort definitief het doek te vallen, maar de strijd om het voortbestaan woedt op dit moment nog voort.

De Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel) houdt zich al jaren bezig het Leidse industriële verleden door zoveel mogelijk documentatie te verzamelen over 'industriële monumenten' en te ijveren voor het behoud van dit soort 'monumenten van bedrijf en techniek'. 'Leids fabrikaat' is het eerste boek dat helemaal gaat over Leiden als fabrieksstad. Het is praktisch in zijn geheel samengesteld door leden van de Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden (WIEL) dat een onderdeel is van de eerdergenoemde stichting.

In het boek wordt aan acht bedrijven in afzonderlijke verhalen ruime aandacht besteed: de lakenfabriek Krantz, dekenfabriek Scheltema, uitgeverij Brill, conservenfabriek Tieleman & Dros, meelfabriek De Sleutels, jeneverstokerij Hartevelt, de Grofsmederij en de fabrieken van Parmentier en Van Poot aan de Lammermarkt. Stuk voor stuk bekende namen die diep geworteld zijn (gewest) in de Leidse samenleving.

Leids fabrikaat (2)

De textielindustrie was, zonder twijfel, de meest dominerende bedrijfstak van Leiden en maakte deze stad tot één van de belang-

rijkste industriële centra van ons land. Dit succes had ook een keerzijde, zo blijkt duidelijk uit Leids fabrikaat. Toen in 1890 een parlementaire enquêtecommissie haar zittingen in Leiden hield, werd van de arbeidsomstandigheden in de Leidse bedrijven, zoals bij de wollendekenfabriek van J. Scheltema Jzn op de hoek van de Oude Singel/Marktsteeg, een troosteloos beeld geschilderd.

De werkliedenverenigingen beschreven het gebouw aan de Oude Singel als te koud, met gaten en kieren in het dak, waar regen en sneeuw door naar binnen kwam en met gaten in de vloer. Een gebouw waar op sommige afdelingen geen licht naar binnen kwam en met gebrekkige sanitaire voorzieningen. Ze wezen op het slecht functioneren van het ziekenfonds, de lange werktijden en het feit dat de dekenen in de Oude Vest werden gewassen, ook als het vroom, zodat de dekenwassers vaak ziek waren.

Over de verdiensten bleek men ook niet tevreden. Daar kwam nog bij dat wanneer op de fabriek een onderdeel van de machine brak, de werkmans het zelf bij een smid of timmerman moest brengen en halen. Zolang de machine stil stond, verdiende hij niets.

Volgens de toenmalige directeur C. Wassenaar viel het vanzelfsprekend allemaal wel mee. Een dekenwerker vertelde ook nog dat hij wel tien gulden per week verdiende, wat niet zo slecht was. Aan het eind van dat interview bleek echter dat Wassenaar hem verteld had dat hij dat moest zeggen. Blijkbaar klopte er toch wel iets van de opmerkingen van de werkliedenverenigingen over de hopeloze toestand van het fabrieksgebouw want in 1895 werd het complex flink verbouwd. Op de hoek van de Oude Singel en de Marktsteeg verrees een geheel nieuw gebouw.

Het zou het bedrijf nog jarenlang voor de wind gaan. Wie de steeds terugkerende aanvragen voor overwerkvergunningen uit 1956 ziet, zou niet vermoeden dat het bedrijf twee jaar later zou zijn geliquideerd. Maar, in 1957 bleven ineens de orders uit. Een jaar later was het faillissement een feit. De fabrieksgebouwen werden in 1960 verkocht aan de firma De Nobel die er een handel in lompen en oude metalen vestigde. In een gedeelte van de voormalige wollendekenfabriek is nu de 'Droomfabriek' gevestigd waar men een pilsje kan drinken en diverse cursussen kan volgen.

Leidsch Dagblad 6.4.90

Leids fabrikaat (3)

Het waren niet alleen de fabrieksgebouwen en werkmannen die duidelijk maakten dat Leiden een industriestad was. Wanneer de conservenfabrieken hun hoogtijdagen hadden, bepaalden ook vrouwen en kinderen al dippend, pepend en affhalend in sommige buurten het straatbeeld. Het dopen en affhalen van bonen gebeurde in een razend tempo, vaak tot diep in de nacht.

Tot groot ongenoegen van de groenteboeren at de buurt 's zomers van de fabriek mee. Dit werd oogluikend toegestaan. Enige controle werd uitgeoefend door de vrouwen te verplichten hun afval in te leveren. Dit afval werd onderzocht op de aanwezigheid van zand en stenen. Maakten de vrouwen het te bont, er waren er die een handeltje dreven op de markt, dan mochten ze niet meer meedoen.

Ook ingeblikt werd meegegeven van de fabriek, bussen met een deukje gingen voor een zacht prijsje van de hand. Soms verstopten vaders in de vulgaten van de sorteermachines blikken die de kinderen later bij toeval von-

* Het bonendoppen, zoals hier in de Mirakelsteeg, was een veel voorkomende bezigheid in de tijd dat de Leidse conservenfabrieken nog floreerden. (foto Herman Kleibrink)

den. Het kwam ook voor dat vrouwen, zwanger van blikgroenten en vleesconserven de fabriek uitschommelden. Soms droegen mannen in hun overalls schoudevullingen van bieftuk.

Midden in de wijk Pancras-oost, aan de Middelstegracht, stond het oudste fabrieks- en kantoorgebouw van firma Tieleman & Dros. Deze fabriek in verduurzaamde levensmiddelen heeft tot 1955 bestaan. In 1952, toen de firma al miljoenen verlies leed, bestond dit 'kernegezonde bedrijf', zoals het toen in het Leidsch Dagblad heette, 75 jaar. Directie en personeel maakten een auto-tochtje gevolgd door een feestavond in de Stadsgehoorzaal. Het was het laatste jubileum van Tieleman & Dros.

Dat oude fabrieksgebouwen in de stad heel goed geschikt zijn om een tweede leven te beginnen is thans aan de Middelstegracht te zien. In 1986 onderging een deel van de Tieleman & Dros-fabriek een grootscheepse verbouwing, met behoud van de oorspronkelijke gevel aan de buitenkant. Het gebouw is daarna in gebruik genomen als bedrijfsverzamelgebouw. Een gedeelte werd buurthuis.

Aan de Zijlsingel torent ook nog steeds de meelfabriek De

Sleutels hoog boven de Leidse binnenstad uit. Van het gemeentebestuur mag het worden gesloopt. Men vindt het te lelijk en niet van waarde voor het stadsbeeld. Er zullen niet veel mensen zijn die het wel mooi vinden. Toch wijst de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden er op dat het complex bijzondere bouwconstructies bevat, die zelfs van historische betekenis worden geacht voor de ontwikkeling van de bouwtechniek in Nederland.

Aan de Lammermarkt staat nog een prachtig gaaf fabriekscomplex dat thans door sloop wordt bedreigd. Het is verbonden met klinkende Leidse fabrieksnamen als Parmentier, Clos & Leembruggen en Van Poot en moet, volgens de stichting zeker voor het nageslacht worden bewaard. Een projectontwikkelaar heeft het complex evenwel aangekocht met de bedoeling het te slopen. De gemeente moet nog beslissen of de ontwikkelaar een vergunning krijgt dit stukje Leids industrieel verleden met de grond gelijk te maken.

'Leids fabriekaart' verschijnt als vierde deel in de 'Leidse historische reeks' die wordt uitgegeven door de Stichting Matrijs in samenwerking met de Vereniging Oud-Leiden.

LANGS OMWEGEN

door
Ton
Pieters

Op mijn omwegen door stad en land kom ik graag mensen tegen. U kunt mij telefonisch of schriftelijk vertellen wie u graag in deze rubriek zou willen tegenkomen. Ik ben bereikbaar via 071-122244.

Een bijzonder werkstuk werd deze week ten doop gehouden en gepresenteerd met een glimlach, een snik en een traan. Wat wel meer gebeurt als het heden op het verleden terugkijkt. Het gaat hier om het boek „Leids Fabrikaat — Een stadswandeling langs het industrieel erfgoed“. Het kwam tot stand onder redactie van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL). Het boek is overigens het vierde deel van de Leidse Historische Reeks, uitgegeven door de Stichting Matrijs in Utrecht, in samenwerking met de Vereniging Oud Leiden, een reeks waaraan deskundige auteurs hun medewerking gaven. Het onderhavige boek (gepresenteerd aan de Leidse bewindsvrouw Marietje van der Molen, die nog maar korte tijd wethouder in het Leidse college zal zijn, maar altijd als Marietje in de Leidse politieke gedachten zal blijven hangen, maar ondank is ook haar loon) is het eerste dat over de industriële „archeologie“ van Leiden gaat. Het werd praktisch in zijn geheel samengesteld door leden van de Werkgroep Industrieel Leiden (WIEL), een onderdeel van STIEL dus.

Leiden was ooit een Hollands, nationaal voorbeeld van gedreven industriële werkzaamheden tot de klad erin kwam. Het was het grondgebied van mannen van textiel, van wollen expansie ook. Hun namen waren befaamd en geducht, maar ook berucht. Er werd geklonken, gesmeed en ingelegd, volcontinu, en geweven. In het boek wordt een wandeling gemaakt langs acht Leidse bedrijven die in deze stad een belangrijke rol hebben gespeeld maar allemaal gedeeld hebben in de industriële ondergang. Een hele era van een eens trots bestand komt nog even weer tot leven. WIEL heeft gezorgd voor een bijna monumentale terugblik op wat eens was, maar hier en daar nog wat sporen heeft achtergelaten. Het lijkt op het klassieke Rome, waar ruïnes nog verhalen van een oude glorie rond keizers. In Leiden waren het „baronnen“ die het arbeidsproces gaande hielden, maar tenslotte moesten capituleren voor de tijdgeest en het deficit dat z'n vonnis over industrieel Leiden uitsprak.

Van Krantz tot Hartevelt

In acht afzonderlijke, boeiende en illustratieve artikelen passeren acht tenondergegangene, of verplaatste bedrijven nog eens de revue. Het zijn lakenfabriek Krantz, dekenfabriek Scheltema, uitgeverij Brill, conservenfabriek Tieleman & Dros, meelfabriek De Sleutels, jeneverstokerij Hartevelt, de Grofsmederij en de fabrieken van Parmentier en Van Poot aan de Lammermarkt. Men kan er nog eens langslopen, want in het boek is een uitgebreide routebeschrijving opgenomen. De wandelaar komt dan nog eens de fabrieksvorm van een Leyda Gloriosa tegen en kan dan verzuchtend constateren hoe de glorie van die Leidse

Leidse Courant 14.4.90

wereld vergaan is. De geraamten zijn nog over, hier en daar.

Eigenlijk zijn het stuk voor stuk prachtige verhalen die elk van die verdwenen industrieën hebben nagelaten. En er zijn prachtige en nostalgische foto's aan verbonden. Het is toch een plaatje: Tieleman & Dros had een eigen harmonie: „Trouw & Durf“, gefotografeerd in 1934. De heren muzikanten, althans het bestuur, staan er wat somber kijkend op, rond het vaandel, want het was crisistijd. Toekomstverwachtingen gingen niet door. We zien nog eens de mannen van De Fransche Kroon, voorheen Hartevelt & Zoon, rollen met de vaten, en lijmen aan de Langegracht. Je kunt ze bijna ruiken, als je naar die arbeiders van Hartevelt kijkt.

De Grof

In de Mirakelsteeg werden tot in de jaren vijftig door hele gezinnen de boontjes van de conservenindustrie gedopt, tot bijna eeuwige roem der dubbele sperziebonen. En de Meelfabriek was „een bijzonder bouwwerk“, en dat was het, ook al als „stoommeelfabriek“ zo rond 1890. En hoe eerbiedwaardig was „de Grof“ niet. Koning Willem I had er al aandelen in: 12 stuks à 1000 gulden. Dat was na het échec met België. De „Grof“ begon in 1836 en ging, roerig, tenonder in 1978. En de wollen dekens van Scheltema aan de Oude Singel, met een pseudo-rennaissance gevel, ach ze waren befaamd. Nu zit de „Droomfabriek“ er in en tapt men er met veel succes uit een ander vaatje.

Van 1718 stamde de firma P.en J.van Poot en Co, een eeuw later eigendom van Clos & Leembruggen, één van de grootste Leidse textielburchten. Daar werd wat afgebreid. Tot 1969. Toen was Van Poot dood. Het laatste levenswerk van de familie Aalders. Rustend directeur Jac.A.E.Aalders overleed in augustus van het vorig jaar. Eén van de laatste „baronnen“ die zich met wol en breien bezighielden. Het einde van voorheen P.en J. van Poot en Co. verliep in een soort begrafenisstemming, ingeluid door

openbare verkopeningen. „Wat er van de firma restte“, zo heet het in het boek der wandelingen, „waren wat klossen wol, waarvan mevrouw Bep Aalders-van Deene de sokken breide voor haar kleinkinderen“. Ze kan daar nog over vertellen, zonder wrok overigens.

Zonder schuld

Van Poot werd niet gesloten omdat de fabriek failliet ging. Jac. Aalders vertelde ooit hoe het ging met z'n bedrijf: „Wij zijn praktisch de enige die zonder schuld gesloten zijn. We zijn niet failliet gegaan, we hebben het zelf gedaan, omdat het steeds minder werd. Mijn zuster was boekhoudster, en dat was net als mijn vader een zeer serieuze juffrouw, zeer solide. Die hield de boekhouding bij, ik was meer technisch. Die zag elk jaar, een paar jaar al, dat het omlaag, achteruit ging. Ze zei, als we zo doorgaan, dan komt het op nul uit. Dus laten we dat maar niet doen. Er zat ook weinig perspectief in en toen hebben we gezegd: laten we maar stoppen. Toen hebben we de mensen laten afvloeien, wie weg was, was weg. Op het laatst hadden we nog zes meisjes over. En die zijn allemaal goed terecht gekomen. Er is helemaal geen moeilijkheid geweest, geen

sensatie, geen bonden erbij“. Mar het moet ook bij Van Poot en Sjaak Aalders (bij z'n leven ook een voorman van Oud Leiden) ook eens best gezellig, maar zorgelijk zijn geweest. Met het maken van voetbalkousen bijvoorbeeld. Aalders: „Daar had je liggende, horizontale randen, maar daar had je ook enkele clubs met staande strepen. In Haarlem vooral, met Kick Smit en weet ik wat voor kerels. Het kostte wel veel meer. Aan dat artikel had je al niets meer, alleen maar verlies. Als je aparte dingen moet gaan maken is het een hopeloze zaak“. Sjaak Aalders maakte veel foto's van zijn bedrijf in optima forma. Zo zien we in het boek ook een juffrouw, met bijna blote benen, bezig aan de rondbreimachine, vlak vóór de sluiting. Maar dat kun je aan die juffrouw niet afzien.

Het neemt allemaal niet weg, dat Van Poot dood is, en met

deze nog heel wat anderen in het industriële Leidse vlak.

De heer Aalders is daarna tot rust gekomen met een hobby: Engeland. Anderen gingen golfen of briden of voeren met een cruise over de wereldzeeën. Maar in elk geval is het met de Leidse industrie uit een vervlogen tijdperk niet meer zo goed gegaan. Afgezien van de kentering in onze jaren. „Leids Fabrikaat“ drukt de geïnteresseerden weer even met de neus op de feiten. Het is geen terugzien in wrok, eerder met weemoed; het kon niet anders. Een aanbevolen werk tot lering en, soms, tot vermaak, verspreid over 120 pagina's en verlucht met bijna 100 foto's.

Leids fabrikaat — een stadswandeling langs het industriële erfgoed van Leiden. Winkelprijs f24,95. In de boekhandel verkrijgbaar.

IJsfabriek Voortman: Met het volk vergroeid

"Je hebt ons wat aangedaan", krijgt Herman Voortman, nu 71 jaar, nog regelmatig te horen. Zes jaar geleden stopte hij met de bereiding en verkoop van ijs. De zaak aan de Van der Werfstraat 22 ging dicht (tegenwoordig zit er een cafetaria). Dat hebben veel Leideners maar moeilijk kunnen verkroppen. Voortman stond bekend om zijn lekkere ijs. De firma deed dan ook geen enkele concessie wat betreft kwaliteit. Maar waar 'm nu precies het geheim in zit? Hoe het ijs bereid werd, willen mevrouw en meneer Voortman best vertellen. Maar wat nu precies in die mengbeker ging, behalve melk? "Ja daaag, dat is het geheim van de familie, en dat blijft in de familie. Dat verkopen we niet, dat gaat mee het graf in."

De vader van Herman begon in 1910 zijn bedrijf. Twee jaar later zou een oom van Herman ook een ijszaak beginnen. Er zijn dus twee firma's Voortman, allebei in ijs, in Leiden geweest. En ze hebben ook een tijd lang allebei in de Van der Werfstraat gezeten. Het onderscheid was alleen zichtbaar in de vorm van de ijskarren: die van de oudste zaak waren rond, met groene letters ("Voortman, de oudste, de enigste"), de broer had rechthoekige wagens met blauwe letters.

"M'n vader was eerst wagenmaker", vertelt meneer Voortman. "Hij heeft al onze ijskarren zelf gemaakt. De eerste maakte hij thuis in de achterkamer; toen die klaar was moest het raam eruit om die kar naar buiten te krijgen."

Keuringsdienst

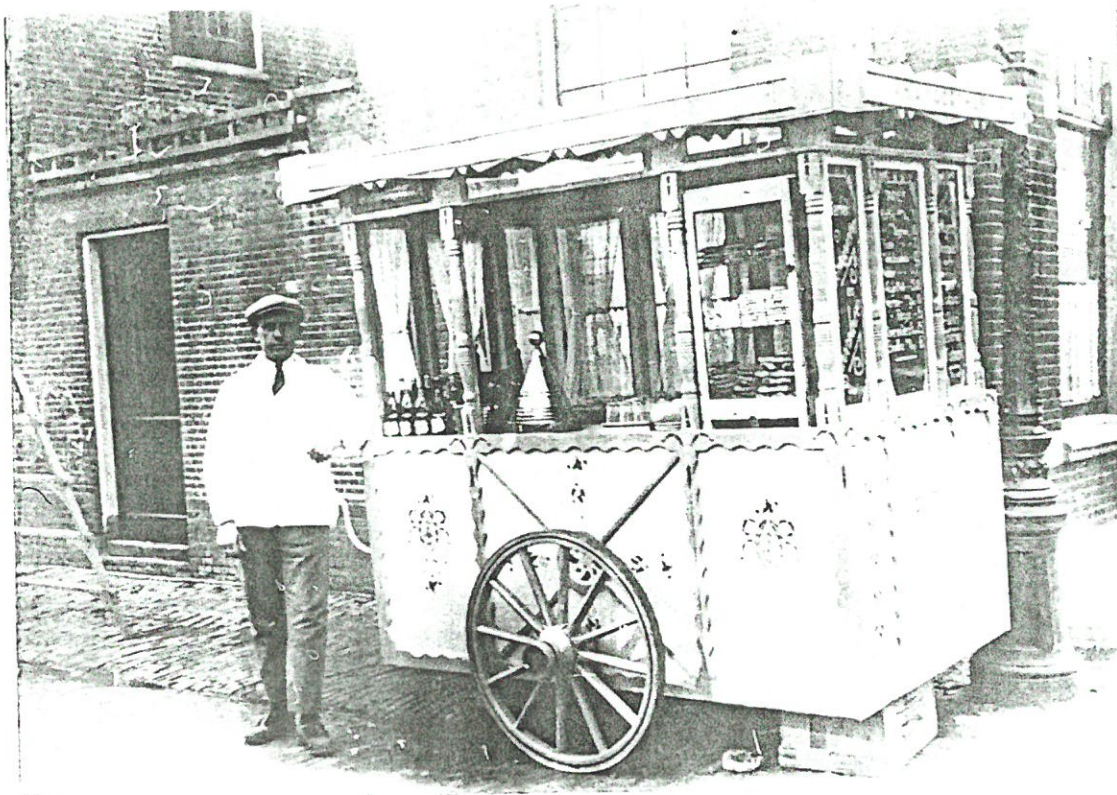
Van 1910 tot 1918 werd het ijs gemaakt in een pakhuis in de Paradijssteeg. In 1918 kwam er een wagen in de Van der Werfstraat te staan, en de bereidplaats was op de Noordrunderweg (tegenwoordig de Schagensteeg). "Een Keuringsdienst van Waren was er toen nog niet. Pas rond 1930 kwam ijs onder controle te staan. Toen moest onze bereidplaats worden aangepast. Later, in 1938, ging die naar achter de zaak, in de Jan Vossensteeg. Eerst hadden we voor de verkoop alleen staanplaatsen, met een kapwagen en later een dichte wagen. Wij stonden 's zaterdags om de hoek van de Van der Werfstraat, maar op zondag hadden we een andere plaats. Die plaatsen kostten in het begin 6 cent per meter per dag. Wij hadden een kar van twee meter en moesten dus 12 cent per dag aan de gemeente be-

talen. In zo'n dichte wagen werd ook limonade en cider verkocht. Mijn oom stond op de Hoogstraat. In 1930 begonnen we langs de straten te rijden. Tussen 1932 en 1940 verkochten we ook door de week.

Als er oranje-feesten waren, gingen mijn vader en moeder lopen naar dorpen in de omgeving, tot aan Stompwijk toe. De mensen daar kenden geen ijs. Ik ben zelf één keer op de bakfiets naar Stompwijk geweest.

De zaak aan de Van der Werfstraat ging in 1930 open. Er werd niet alleen ijs verkocht, maar ook koffie. We hadden ook een ver-

Een van de eerste wagens, met vader Voortman

koopafdeling in Voorschoten, en mijn oom in Katwijk. Mijn oom had in Leiden twee zaken: op de Lage Rijndijk en op de Morsweg, en een cafetaria in de Haarlemmerstraat. Op den duur reden er elf wagens van ons rond. Daar zaten wederverkopers op, die hadden een eigen vergunning. Sommigen hadden eerst zelf ijs gemaakt, maar toen er voorschriften over de bereiding kwamen gingen ze ons ijs verkopen."

Vijf pannen van 18 liter

Die voorschriften hielden onder meer in, dat de melk eerst gekookt moest worden. "Op vrijdag- en zaterdagochtend werd er zo'n 500 liter melk gekookt. Mijn moeder deed dat van zes uur tot half negen. Ze had vijf pannen van 18 liter op het gas staan. We kregen de melk onbewerkt van de fabriek bezorgd. M'n moeder heeft tot aan de oorlog melk gekookt, daarna deed m'n vader dat." Er werden 'palen' water-ijs bezorgd. Vijfzeventig per dag. Die sloeg vader (en later zoon) Voortman in stukjes, en daar ging pekelsout doorheen. De speciale ijs-tonnen hadden een dubbele wand. In het buitenste deel gingen de brokken ijs met pekelsout. Na tien minuten werd dat 'pekelsbad' zo koud, dat het in de ton tien graden vroom. De kokende melk (met geheime toevoegingen) ging in de ton. "En dan moest je ongeveer een uur met je vinger, of met een stokje, draaien aan het oog van de bus. En steeds het ijs van de kant afsteken. Na een half uur was de bus klaar, dan had je 15 liter ijs. Het ijs stond in die tonnen met het pekelsout-bad er omheen op de wagens; dan bleef het ongeveer tien uur koud. Tegenwoordig hebben ijskarren koel-elementen die langer werken. Dat hand-systeem hebben we tot 1932 gebruikt. Toen kwam er een Zweedse elektrische machine, een Husqvarna. We bleven met ijs koelen, maar we hoefden de machine niet meer met de hand te draaien. Die nieuwe machine was heel klein en maakte veel herrie. In 1945 hebben we nog een keer met de hand gedraaid. De Canadezen vroeger om 100 liter ijs, maar er was geen elektriciteit."

De ijsjes werden verkocht voor 2, 3 of 5 cent. Een hele liter kostte 40 cent. "Altijd in wafels, en voor kinderen hadden we bakjes. Nu zie ik mensen met zo'n hoorn in de hand, het lijken wel kinderen.... Vroeger gebruikten we die alleen voor kinderijssjes." Mevrouw en meneer Voortman hebben de wafel-ijsers nog: handige apparaten waar eerst een wafel in ging, dan ijs, dan nog een wafel, en met een knipje kon de hele zaak eruit gewipt worden. Maar ja, de biscuit-fabrikant heeft de wafels uit het assortiment gehaald.... "In die puntjes gaat minder ijs", zegt Herman Voortman nuchter, "en het is makkelijker werken. Wafels zijn duurder, want die breken sneller."

Over straat lopen met een ijsje was er in vroeger jaren niet bij: dat was niet netjes. Mensen aten hun consumptie in de zaak of aan de kar op, of namen ijsjes mee naar huis.

's Avonds was het schoonmaken geblazen in de zaak. Alle ijsbussen, machines en wagens moesten elke dag met hete soda worden uitgeboend.

Slagroom

"Ijs met slagroom, dat hebben wij ingevoerd", zegt meneer Voortman niet zonder trots. "Dat was een hele investering hoor: een Duits slagroom-apparaat van 385 gulden. Pas na de oorlog kwamen die dingen ook op de wagens." De room stond onder druk door gas. In de Nederlandse speelfilm "De ijssalon" wordt de gasfles opengedraaid tegen invallende SS-ers. Een idee dat de importeur van de slagroom-machines tegen meneer Voortman had geopperd.

In de oorlog mocht de ijszaak doordraaien. Suiker en melkpoeder werden toegewezen. Herman Voortman werd zelfs uit krijgsgangenschap ontslagen omdat hij een zaak had. Om door te kunnen gaan moesten wel concessies worden gedaan: een jaar lang weigerden de Voortmans een bordje "verboden voor joden" op te hangen, maar toen stelde de politie hen voor de keus: dat bordje, of de zaak dicht. Tot dulle dinsdag werd er alleen in de winkel

aan de Van der Werfstraat verkocht; het laatste oorlogsjaar was de zaak dicht. De eerste toewijzing kwam pas weer in 1946. "We kregen 26 baaltjes van 50 kilo suiker. In linnenzakjes; daarvan werd gelijk ondergoed gemaakt."

Vóór de oorlog liep het seizoen voor ijsverkopers gewoonlijk van begin april tot (in Leiden 3) oktober. Buiten die tijd werd een enkele keer ijs verkocht als het warm was. Pas na de oorlog werd ook 's winters ijs verkocht. In 1950 had Voortman twaalf wagens rondrijden, waar toen ook gas-slagroom-apparaten op kwamen. Hermans vader werkte tot de sluiting in 1984 in de zaak; hij was toen 89. Herman heeft vanaf zijn dertiende tot zijn vijftenzestigste ijs gemaakt. Zijn vrouw was ook steeds, behalve toen de kinderen klein waren, in de winkel. Was dat niet lastig, vader en zoon samen in één zaak? Kregen ze nooit ruzie? Mevrouw en meneer Voortman lachen hartelijk om die vraag. Dat er wel eens verschil van inzicht was, wordt me daaruit wel duidelijk. Maar "het is wel meegevallen", vinden beiden. "We hebben altijd heel gezellig met het personeel gewerkt." Na de oorlog kwamen er twee personeelsleden in de fabriek; de wagens bleven door wederverkopers bemand. "In de winkel stonden twee meisjes", vertelt meneer Voortman. "M'n vrouw en m'n zuster. En als het druk was stonden we wel met z'n vieren achter de toonbank." Druk was het bij mooi weer. Voor 1940 was de zaterdagavond het drukst: toen waren de winkels en de markt tot 10 uur 's avonds open. Na de oorlog verschoof de 'spits' naar de zaterdagmiddag.

Succes

Mevrouw en meneer Voortman hebben hun werk met liefde gedaan. En met succes. Verschillende concurrenten hielden het na een paar jaar in Leiden weer voor gezien. Voortman, daar was niet tegenop te concurreren. Maar Voortman knoeide dan ook niet met z'n spullen. Slagroom bij voorbeeld: "enkel room en suikerstroop". En toen de fabriek gesteriliseerde melk ging leveren, bléven ze bij Voortman de melk nog koken. "Want we hadden er een

ontzaglijke hekel aan om met de Keuringsdienst van Waren in conflict te komen."

Het gezin Voortman smulde zelf overigens lustig mee van de eigen produktie. Als ik vraag of ze nooit last had met de kinderen die om een ijsje zeurden, lacht mevrouw Voortman hartelijk: "Daar hoefden ze niet om te zeuren, ik nam toch wel ijs mee naar huis. Ik heb zelf heel veel ijs gegeten, ik kon er niet afblijven." Meneer Voortman: "Ik heb minder ijs gegeten, maar toch ook wel. Ik ben altijd erg gek geweest op slagroom."

In 1950 werd het veertigjarig bestaan van de zaak gevierd. Alle medewerkers gingen een dagje uit. Er kwam een foto in de krant van vader en oom Voortman, allebei in een kist tussen de staven ijs. Die foto is meneer Voortman jammer genoeg kwijtgeraakt.

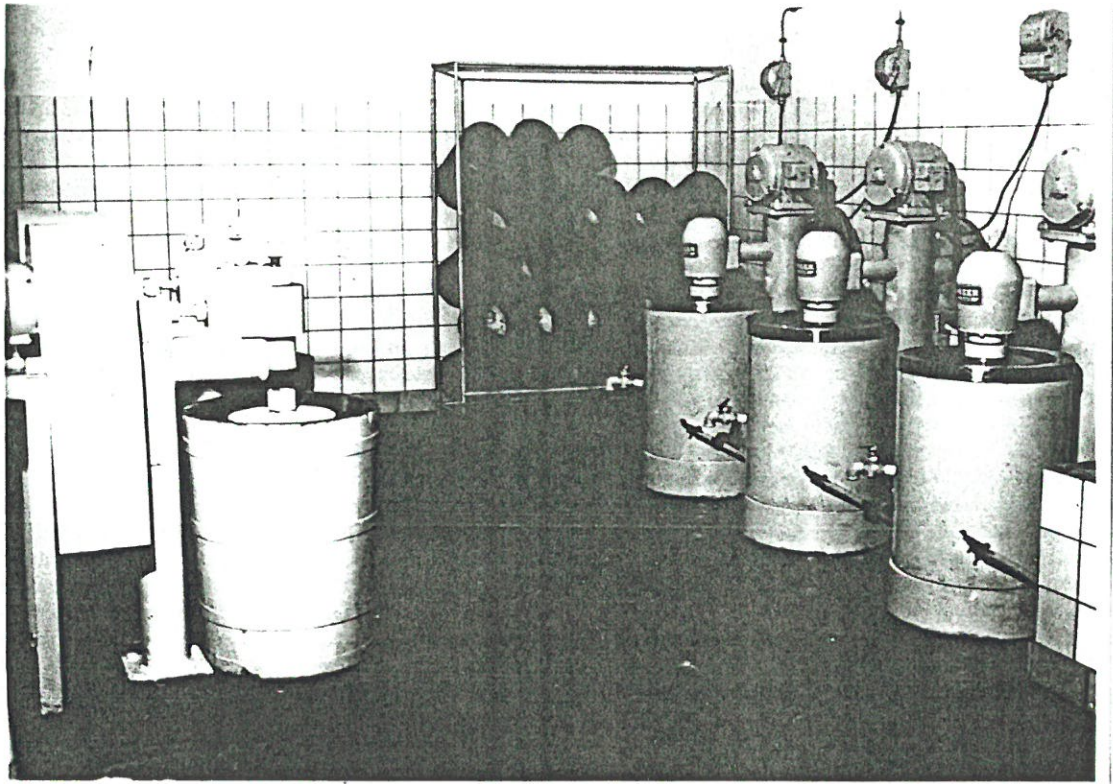
Met hart en ziel

De afbouw van het bedrijf begon eigenlijk al in 1966. Twee knechts overleden, en alle wagens werden afgedankt. (Ze werden overgedaan aan Menken in Oegstgeest, die ondertussen ook niet meer bestaat.) Alleen de zaak aan de Van der Werfstraat bleef nog. Maar daaraan had de familie Voortman de handen nog vol. Herman, zijn vrouw en zijn vader werkten door. "Mijn vader werkte nog 6 tot 7 uur per dag, met hart en ziel, op zijn 89ste. Maar toen moest m'n vrouw een nieuwe heup. Dan zou ik mensen in dienst moeten nemen om de zaak draaiende te houden, en daar was ik nou net van af. Mijn zoon had er geen zin in, die zag ons altijd werken. Dat ging met m'n neef net zo; mijn oom stopte een jaar eerder met de wagens dan wij.

Sociaal genomen zagen wij dat het moeilijk werd. De wederverkopers hadden ook nog andere handel langs de straat, afhankelijk van het weer. Want je kon uit de ijsverkoop geen minimumloon halen. We hebben een strop gehad aan de patat frites. Die heb ik, nog voor de tweede wereldoorlog, in Leiden zien komen. Als het kouder werd gingen de mensen patat frites eten, in plaats van ijs. Wij zijn na 1966 meer gaan bijverkopen. Gebak, en door mijn vrouw gemaakte soep." "Ja, oma's soep heette die", zegt me-

Alle wagens voor de zaak, 1960

De elektrische ijsbereidingsmachines

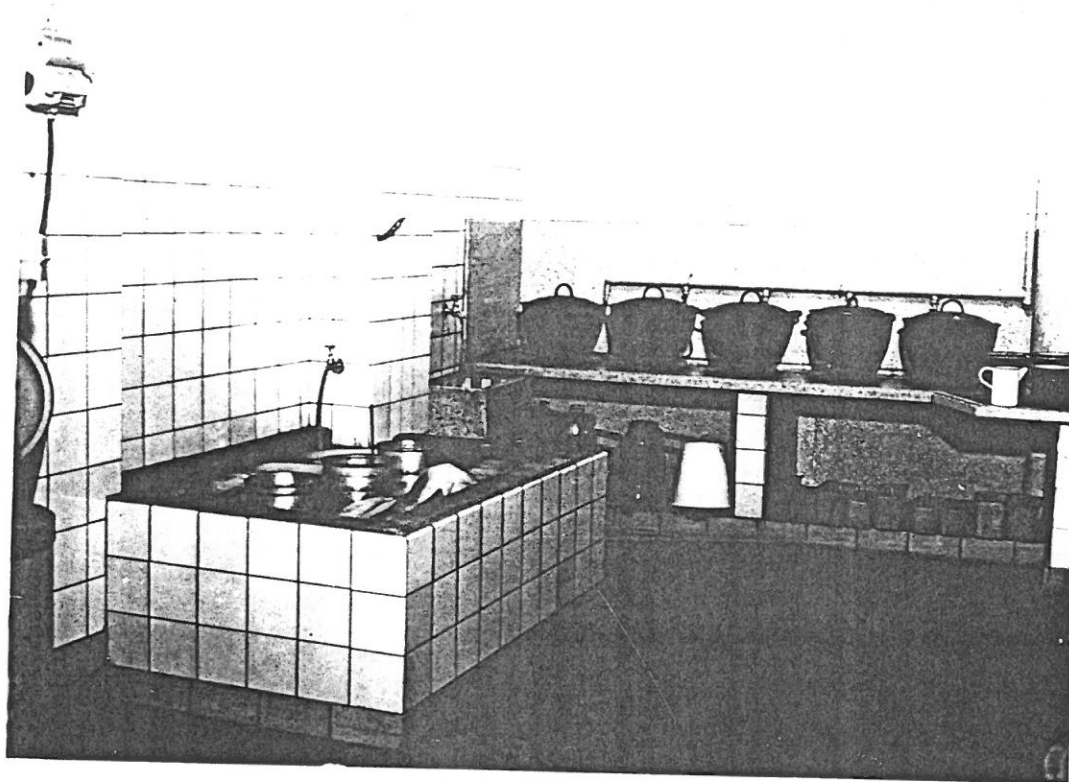

Vader en zoon Voortman in de zaak

vrouw Voortman lachend. "Dat werd een succes. Kijk, wat ik zelf niet lust geef ik een ander ook niet. Ik heb die soep tot 1984 gemaakt, en ik maak ze nog thuis. We wilden ook met kroketten beginnen, maar die vond ik niet lekker, toen heb ik gezegd: dat gaan we niet verkopen." Tabakswa-
ren kwamen in de zaak, toen sigarenwinkel Wol-
ters in de Jan Vossensteeg stopte. Herman
Voortman had voor die tijd al een vergunning
voor de verkoop van tabak, "maar dat doe je niet,
iets wat iemand anders al verkoopt."

Dansschool

"We zijn met het volk vergroeid", vindt Herman Voortman. "Ik ken haast alle mensen in Leiden. Nog steeds spreken heel veel mensen ons op straat aan, en we zijn al zes jaar gestopt. Sommi-
ge mensen kwamen iedere week, bijvoorbeeld
vanuit de dansschool of na de voetbaltraining,
naar de Van der Werfstraat. 's Morgens kwamen
de mensen van het energiebedrijf en de waterlei-
ding, en bouwvakkers. 's Middags kwamen de
vrouwen." Behalve veel vaste klanten in de zaak
en aan de wagens, bediende de firma Voortman
twintig jaar lang de Stadsgehoorzaal als daar op
zaterdagavond feest was, de theetuin Oud-Hortus
aan de Witterozenstraat, en verschillende studen-
tenverenigingen.
Heel wat Leidenaars hebben aan het buffet van de
firma Voortman van een ijsje staan smullen. Dat
buffet en de stoelen had vader Voortman voor
1600 gulden gekocht na het bombardement op
Rotterdam: de spullen hadden waterschade. Maar
ze hebben tot het eind toe dienst gedaan.

Elke ochtend werd hier vijfhonderd liter melk gekookt

Uit de verhalen van mevrouw en meneer Voortman maak je op, dat het altijd maar werken was geblazen. Was er ook vrije tijd? "Voor de oorlog had je geen vrij, nooit", vertelt Herman Voortman. "In de oorlog hebben we wel verscheidene vrije dagen gehad. En ik heb 13 maanden ondergedoken gezeten, toen alle voormalige krijgsgevangenen zich weer moesten melden. Dat was in april '42. Na de oorlog gingen we de zaak op zondag sluiten. Maar de wagens bleven lopen, dus ik werkte op zondagmorgen van 6 tot 1 uur. Dan had ik zondagmiddag vrij. We maakten een reserve klaar; alle wederverkopers hadden sleutels en konden daar dus bij. Toen we met de wagens stopten, waren we zondags helemaal vrij.

Daarna zijn we begonnen vakantie te nemen. Toen we de eerste keer in de zomer de zaak een week sloten, zeiden sommigen: Die zijn gek geworden daar bij Voortman. Of: hoe durf je? Maar de klanten stonden te wachten tot we terugkwamen. In later jaren gingen we langer op vakantie.

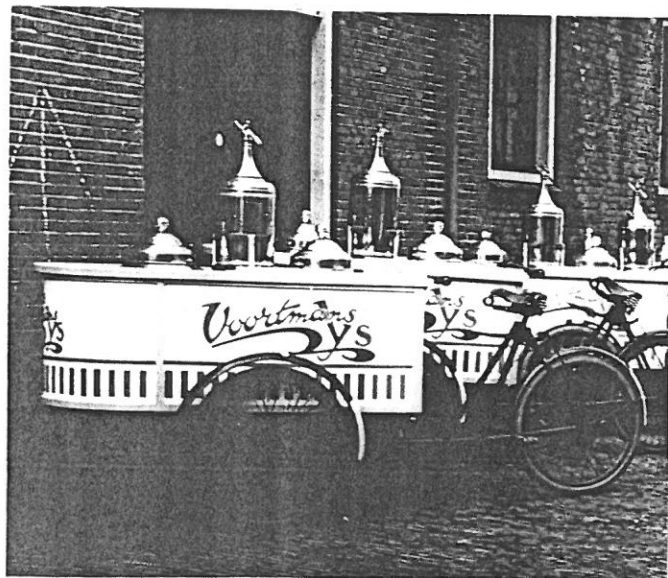
Mijn vader en moeder gingen iedere zondagavond naar de bioscoop. Hij had een vaste plaats: Luxor, rij 5, stoel 1 en 2. Dat hebben ze 32 jaar lang gedaan, tot de tv kwam. Waren ze er even uit." Erg rouwig lijkt Voortman niet over dat vele werken: "Het was leuk, gezellig met al die mensen. Je komt altijd wat tegen." Mevrouw Voortman: "En de verhalen die ze je durven te vertellen: over de toonbank! Mensen stelden veel vertrouwen in je. Onze zaak was een ontmoetingsplaats."

Een gelukkig leven

"We hebben een gelukkig leven gehad", vindt haar man. "We hadden schatrijk kunnen zijn, maar dat hebben we nooit gewild. Als we 5 cent opsloegen, gingen we daar eerst drie maanden over praten. Behalve toen in de oorlog een keer was ingebroken en alle geld, voorraad en distributiebonnen gestolen waren. Meteen de dag daarop zijn we 5 cent opgeslagen. Daar moet ik toch wat voor terug hebben, zei mijn vader.

We konden het niet zo uitdragen, maar we waren een beetje principemensen. In een zaak kan je niet politiek wezen. Je kan niet discussiëren met de klanten. Als die begonnen zeiden wij: daar houden we ons niet mee op, daar hebben we geen tijd voor."

Marja Kroef
met medewerking van Niek Bavelaar

Foto's afkomstig uit het archief van
H.H. Voortman;
reproducties Niek Bavelaar

De commissie-vergadering over Parmentier

De gemeente wil de voormalige textielfabriek van Parmentier aan de Lammermarkt laten afbreken. Tot voor kort zat hier Ico-Athibu. Projectontwikkelaar Van der Plas uit Katwijk heeft de fabriek gekocht. Hij wil op die plaats een hoog woongebouw met vijf verdiepingen en een discotheek bouwen.

Stiel heeft hiertegen al in juli 1989 bij de gemeente geprotesteerd. Toen de plannen toch dreigden door te gaan heeft Stiel de minister van WVC officieel gevraagd het Parmentier-complex tot monument te verklaren. Stiel hoopt zodoende de fabriek te redden. (De geschiedenis van Parmentier is te lezen in "Leids fabrikaat".)

Stiel maakte gebruik van het recht op inspraak bij de vergadering van de Commissie voor volkshuisvesting en ruimtelijke ordening van de Leidse gemeenteraad op 31 mei over het Parmentier-complex. Op die vergadering spraken ook de restaurerende stichtingen in Leiden (Diogenes, Het Leidse hofje en Het kleine Leidse woonhuis) en de Vereniging van eigenaars Rijsburgersingel/Nieuwe Mare. Zij sloten zich aan bij het Stiel-standpunt. Ze hebben brieven aan de gemeente geschreven waarin ze zich achter de argumenten van Stiel scharen.

Stiel is bij de geboden gelegenheid tot inspraak niet meer uitvoerig ingegaan op de waardering van het Parmentier-complex als monument. Daarvoor zijn immers al veel argumenten aangedragen; Stiel verwachtte dan ook niet dat de gemeente zou ontkennen het complex als monument te beschouwen.

Stiel is wel ingegaan op de vraag welke consequenties de gemeente daar dan aan verbindt. Blijkbaar is nl. het ene monument het andere niet. Want, zo kan verondersteld worden, onder erkenning van de monumentale waarde van het fabriekscomplex zal de gemeente om andere, blijkbaar zwaarder wegende redenen, toch voorstellen te slopen. Wethouder Van Rij bevestigde dat later met zoveel woorden.

Achtergesteld

Namens Stiel heb ik daarover het volgende gezegd: "Dat het ene monument blijkbaar automatisch wordt achtergesteld bij het andere, dáár gaat het om, dat is de kern van de beslissing die u moet nemen vanavond. Stelt u zich eens voor dat in plaats van een fabriek met het officiële waarmerk van de monumenten-commissie, zich op deze plaats een kasteel of een kerk of een koopmanshuis had bevonden met dito waarmerk. Wij geven u de verzekering dat hier dan niemand behoefde te staan om te pleiten voor bescherming van dat monument; die bescherming zou vanzelfsprekend zijn.

Wij denken dat achter dit soort vanzelfsprekendheden waarden en normen schuilgaan. Waarden en normen die maken dat de herinnering aan het werkend verleden van Leiden anders, en per saldo minder wordt gewaardeerd dan de herinneringen aan het verleden die spreken uit kerken, koopmanshuizen, kastelen of kanselarijen. Wij hopen dat u dit punt van die tot nu toe niet uitgesproken en naar onze mening onverdiende *ongelijkheid in waardering* bewust en expliciet zult meenemen in uw besluitvorming."

Het argument van de ongelijkheid in waardering is later ook door leden van de raadscommissie aangehaald, maar wethouder Van Rij is er niet op ingegaan.

Bij de afweging zal de gemeente waarschijnlijk veel belang hechten aan de bouwkundige toestand van het Parmentier-complex. Daarover heb ik tijdens de commissievergadering onder meer het volgende naar voren gebracht:

"Het achtergebouw zou dichtgemetseld zijn en al verzakken. De conclusie van wethouder Tesselaar (de voorganger van Van Rij, red.) was eerder: *afbraak is onontkoombaar*. Van het voorgebouw is gezegd dat het er redelijk uitziet, maar de conclusie was ook in het geval van het voorste gebouw: *afbraak*. Blijkbaar is de redenering niet consistent of doet de bouwkundige staat er toch niet echt toe.

In die mening worden wij gesterkt door het feit dat er geen externe expertise te pas is gekomen aan de beoordeling van de bouwkundige toestand. Was dat wel het geval, dan zou hier immers als stuk van overtuiging wel een rapport van een onafhankelijk deskundige gelegen hebben. Zo'n onafhankelijk expertise-rapport ligt er niet, maar ook een goed onderbouwd en feitelijk controleerbaar intern bouwkundig rapport ontbreekt bij de stukken."

Dichtgemetseld

"Wel controleerbaar *onjuist* zijn bijvoorbeeld de uitspraken dat de gehele achterzijde van het achtergebouw is dichtgemetseld, dat de al vanouds gedeeltelijk blinde ramen aan de voorzijde een toepassing als woonruimte in de weg zouden staan, e.d. Dat is per se niet zo. Wat de verzakking betreft één opmerking. Wij waren in de gelegenheid de laatste textielfabrikant die gevestigd was in het complex, de heer Aalders, kort voor zijn dood o.a. over dit punt te spreken. Hij vertelde ons dat het achterste gebouw in goede staat was, dat de enkele scheuren in de gevel er al sinds mensenheugenis zaten en dat er van werking in de gevel geen sprake was.

Mocht de besluitvorming uitdraaien op afbraak en zou bij die beslissing de vermeende bouwvalligheid toch zwaar wegen, dan willen wij u vragen alsnog onafhankelijke expertise in te schakelen. Dat kan ook in het belang zijn van een snelle en doelmatige afhandeling van de eventuele toekomstige beroepsprocedures, want ook een beroepsrechter zal wel geïnteresseerd zijn in een betrouwbaar en objectief oordeel over de bouwkundige situatie."

In het na de inspraak volgend overleg in de commissie hebben bijna alle fracties óók verzocht om beter onderbouwde informatie over de bouwkundige toestand van de Parmentier-panden.

Gebruikswaarde

Stiel heeft, met vele andere insprekers, gewezen op de mogelijkheid van hergebruik van het Parmentier-complex als onderkomen voor een toekomstig Historisch museum Leiden. Verder heb ik gezegd: "Het Parmentier-complex vormt met molen De Valk en de Lakenhal een historische driehoek. Leiden verdient zijn eigen museumplein in die historische driehoek. Eén ding is zeker: als er nu besloten zou worden tot afbraak van het Parmentier-complex, dan is de historische driehoek voorgoed vernietigd, dan komt er zeker geen museumplein, en zal molen De Valk er ontheemd bij staan." Wegens de beperkte tijd voor inspraak heb ik hierbij verwezen naar de ten behoeve van de commissieleden ingebrachte notitie. Daarin staat onder meer: "Behalve de historische driehoek is naar onze mening ook het volgende van belang. Het complex met zijn

brede gevelwand is een markante afsluiting van de bebouwing langs de Lammermarkt. Daarbij is het Parmentier-complex in overeenstemming met de schaal van de omgeving. Het gebouw dat projectontwikkelaar Van der Plas wil bouwen is dat volgens ons niet. U kunt misschien nog eens kijken naar de architectuurschets van de bestaande en de nieuwe situatie, die kort geleden in het Leidsch Dagblad is afgedrukt."

Voorgeschiedenis

Naar aanleiding van vragen uit de commissie heb ik namens Stiel gewezen op punten in de voorbereiding van de besluitvorming, die de aandacht van de commissie verdienen. Bijvoorbeeld: "Waarom is het advies van de onafhankelijke gemeentelijke monumentencommissie voor bescherming van het Parmentier-complex, dat al in maart 1989 is uitgebracht, sindsdien blijven liggen? Dat is al ruim een jaar geleden. De projectontwikkelaar Van der Plas kocht in juni 1989 het complex voor een bedrag van enkele miljoenen, terwijl hij wist dat er een advies voor bescherming van het monument lag. Aanvaarding van het advies tot bescherming zou en zal zijn plannen lelijk in de war sturen. De vraag is dus of Van der Plas toen misschien al kon rekenen op een gunstige beslissing ten aanzien van afbraak, wijziging van de bestemmingsplannen en nieuwbouw. Als het antwoord daarop ja is - en dat lijkt toch niet onwaarschijnlijk - dan zou een voor Van der Plas

ongunstige beslissing nú misschien wel eens heel kostbare consequenties voor de gemeente kunnen hebben. Een volgende vraag is of de feitelijke beslissing eigenlijk al eerder en buiten deze muren is genomen, althans of er eerder afspraken zijn gemaakt die nú weinig ruimte voor een voor Van der Plas ongunstige beslissing laten."

Verwachtingen

ommissieleden die in de vergadering op dit punt terugkwamen, kregen van wethouder Van Rij te horen dat er inderdaad bepaalde verwachtingen door de gemeente bij de projectontwikkelaar zijn gewekt, en dat de gemeente bijvoorbeeld geadviseerd heeft bij de keuze van een architect. Op de vraag welke financiële consequenties dat zou kunnen hebben als de zaak alsnog afspringt, kon Van Rij begrijpelijkerwijs niet ingaan.

Zoals bekend heeft Stiel de minister van WVC voorgesteld, het Parmentier-complex als rijksmonument aan te wijzen. Omdat daar door commissieleden naar werd gevraagd, heb ik gewezen op de consequentie dat geld voor restauratie uit de rijksbegroting ter beschikking zou komen. Het totale volume voor Leiden van dit soort subsidie neemt daardoor weliswaar niet toe, maar er is dan een gemakkelijker mogelijkheid van voorfinanciering bij eventuele restauratie.

Henk Budel

• Op de tekening ~~boven~~ ^{onder}: de voormalige Parmentierfabriek aan de Lammermarkt, gezien vanaf de Korte Mare. Daar ~~onder~~ ^{boven} een tekening van hoe de situatie er uit zal zien als het gebouw wordt gesloopt en de beoogde nieuwbouw wordt gerealiseerd. (tekening J.J. Barendse)

Schrik niet (1)

Vorige maand presenteerde het Haagse architectenbureau Roelevelt-Sikkens in de raadscommissie voor ruimtelijke ordening en volkshuisvesting het ontwerp voor een gloednieuw gebouw aan de Lammermarkt. Een complex met 53 woningen, ruim 800 vierkante meter kantoor- en winkelruimte en een discotheek.

De nieuwbouw moet in de plaats komen van de zogeheten Parmentierfabriek. Tot voor kort was in dit complex het bedrijf Ico Athibu gevestigd. De Katwijkse projectontwikkelaar De Lange en Van der Plas kocht het voormalige bedrijfspand en heeft de gemeente om een sloopvergunning gevraagd.

De Stichting Industrieel Erfgoed Leiden pleit er daarentegen voor het fabriekscapex te behouden omdat het gaat om een uiterst gaaf en fraai bedrijfsmonument. Volgens de stichting moet het fabriekscapex op de monumentenlijst worden geplaatst.

Het gemeentebestuur heeft de politieke partijen om een oordeel gevraagd: slopen of behouden, daar gaat het om. De partijen hebben voorlopig nog even de tijd gekregen om tot een conclusie te komen. Maar, oud-wethouder Tesselaar heeft zijn oordeel al gegeven: een nieuwe bestemming voor de oude fabriekspanden is, volgens hem, nagenoeg onmogelijk. Met andere woorden: sloop is onontkoombaar. Het achtergebouw is, volgens Tesselaar, zo slecht dat het onherroepelijk tegen de vlakte moet. Het voor bewoning geschikt maken van het voorgebouw, aan de Lammermarkt, zou praktisch onmogelijk zijn vanwege de hoge kosten en omdat veel ramen aan de straatzijde zijn dichtgemetseld.

De suggestie die van de laatste opmerking uitgaat is dat het openmaken van de dichtgemetselde ramen in strijd zou zijn met de historische waarde van het pand. Gelul, zouden wij op z'n Tesseliaans willen zeggen. Die opvatting wordt door voorzitter Budel van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, zij het in andere bewoordingen, onder-

schreven. "Het maken van meer vensters in de voorgevel brengt geen onaanvaardbare schade toe aan het historische complex. Het gaat in de eerste plaats om de herinneringswaarde die overeind blijft".

Dat de restauratie van het voormalig bedrijfspand grote sommen geld zal vergen willen wij niet tegenspreken. Maar, het zou waarachtig niet voor het eerst zijn dat een flink bedrag wordt geïnvesteerd in het behoud van het historisch stadsgezicht van Leiden.

Budel weet ook wel dat het gebouw een nieuwe, passende bestemming moet krijgen als het behouden blijft. Hij doet een aardige suggestie: "Het nieuwe college van B en W heeft in het collegeprogramma uitgesproken dat een onderzoek moet worden gedaan naar de mogelijkheid van een historisch museum in Leiden. Het Parmentiergebouw, zo vlak bij De Lakenhal, lijkt mij een uitstekend onderkomen voor zo'n museum. Bovendien denk ik dat het mogelijk moet zijn het particulier initiatief deel te laten nemen in de kosten".

De stichtingvoorzitter verklaart verder een oplossing waarbij alleen de voorzijde van het voormalige fabriekscapex overeind blijft niet onder alle omstandigheden te willen afwijzen. "Wij zijn geen machtige partij, dus kunnen we moeilijk eisen stellen", aldus Budel.

Schrik niet (2)

Het architectenbureau Roelevelt-Sikkens, dat verantwoordelijk is voor het nieuwbouwontwerp, maakte al eerder een ontwerp voor nieuwbouw in de historische binnenstad van Leiden (Van der Werfstraat en omgeving). Deze nieuwbouw wordt algemeen geafficheerd als één van de aardigste plannen die de afgelopen jaren in de binnenstad van Leiden zijn gerealiseerd.

Uit de eerste reacties (van raadsleden en omwonenden) blijkt dat het plan Lammermarkt daarentegen niemand kan bekoren. Het ontwerp is nog net niet

van tafel geveegd maar dat het eindoordeel die kant zal opgaan is niet onwaarschijnlijk. Toegegeven: aan de Schipholweg zou het plan van Roelevelt-Sikkens niet misstaan. Maar, tegenover de kleine woninkjes aan de Lammermarkt en op een steenworp afstand van Leidens trots, molen de Valk, is nu wel sprake van onaanvaardbare schending van het historisch stadsgezicht.

Op de tekening die het architectenbureau van de nieuwbouw heeft gemaakt valt het nog mee. Het complex, gezien vanaf de Beestenmarkt, lijkt zich redelijk te voegen tussende belendende percelen. Die tekening geeft, volgens Budel, een vertekend beeld van de werkelijkheid. In opdracht van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden heeft architect J.J. Barendse getekend hoe de nieuwbouw zich zou manifesteren gezien vanaf de Korte Mare. "Schrik niet", waarschuwt Barendse ons. Zijn tekening maakt duidelijk dat straks, achter de pittoreske pandjes aan de Korte Mare, een kolossaal monster schuil gaat.

In de gemeente Amsterdam huldigt men tegenwoordig de opvatting dat een historisch gebouw alleen gesloopt mag worden als datgene wat er voor in de plaats komt maar architectonische uitstraling heeft. Het is wel duidelijk dat daarvan in het geval Lammermarkt geheel geen sprake is. Eerder het tegendeel.

Bewoners willen komst Koets-o-theek verhinderen

'Bouwplan Lammermarkt een historische vergissing'

LEIDEN - Bewoners van de woningen aan de Marepoortkade en Lammermarkt zien met angst en beven de mogelijke komst tegemoet van een discotheek in hun directe woonomgeving. Een bewonersvertegenwoordiger van de 53 woningen aan de Marepoortkade waarschuwt dat deze bewoners alle krachten zullen aanwenden om de realisatie van het plan te verhinderen.

Onlangs heeft de Katwijkse projectontwikkelaar De Lange en Van der Plas bij de gemeente Leiden een plan ingediend voor de bouw van een complex met 53 woningen, 800 vierkante meter bedrijfsruimte en een discotheek op de plek van het voormalige Ico-Athibugebouw (de vroegere Parmentierfabriek) aan de Lammermarkt. De discotheek zou het nieuwe onderkomen worden van de Koets-o-theek, momenteel gevestigd aan de Kruisstraat. De Koets-o-theek bezorgt de bewoners van de wijk de Oude Morsch veel overlast en staat daarom al jaren op het gemeentelijke lijstje met te verplaatsen gebouwen.

Tijdens een informatie-avond over het bouwplan, die woensdagavond werd gehouden, lieten omwonenden van de Lammermarkt weten boos en bevreesd te zijn over de mogelijke komst van de discotheek naar hun buurt. De bewoners zeiden niet te kunnen begrijpen dat de gemeente de Koets-o-theek uit een woonwijk wil weg hebben omdat die daar teveel overlast bezorgt en de discotheek vervolgens op een binnenterrein wil neerzetten waar nog veel meer woningen om heen staan.

De architect van het bouwplan garandeert dat de nieuwe discotheek absoluut geluidsdicht wordt. De omwonenden zijn daar niet van overtuigd. Een andere zorg is dat het publiek buiten de discotheek voor onaantoonbare overlast zal zorgen. Gevreesd wordt voor geluidshinder op straat, overlast van grote aantallen (brom)fietsen in de omgeving van de discotheek en vandalisme. Op de vraag wat de gemeente daaraan denkt te doen kregen de bewoners woensdagavond geen antwoord.

Bewoners van de Lammermarkt verklaarden nu al ernstige overlast de ondervinden van uitgaand publiek. Ingeslagen ruiten, urineren op straat, vernielingen aan auto's, geschreeuw zouden het woongenot nu al in ernstige mate aantasten.

De omwonenden waren ook helemaal niet te spreken over het uiterlijk van de nieuwbouw. Het is een bouwplan dat helemaal niet past in de omgeving en dat in geen verhou-

ding staat tot de kleine pandjes aan de overkant van de Lammermarkt of de beeldbepalende woonhuizen aan de Nieuwe Mare. De architect betoogde dat het bouwplan de pleinfunctie versterkt en een relatie heeft met de forsere bebouwing langs de Langegracht. "Daar heb ik geen moer mee te maken, met wat er 100 meter verderop staat", reageerde een van de omwonenden. "U moet rekening houden met de huizen die er naast staan en de mensen die daarin wonen".

Respect

K.D. Parmentier, kleinzoon van de voormalige textielfabrikant, verklaarde dat het hem pijn doet dat weer een Parmentierfabriek wordt gesloopt. Volgens hem getuigt het nieuwbouwplan absoluut niet van respect voor de omgeving. Hij noemde het plan een historische vergissing. "Het is onbegrijpelijk dat zelfs maar overwogen wordt zo'n gebouw daar neer te zetten".

Namens de Leidse restaurerende instellingen pleitte de heer Hins er voor de voormalige Parmentierfabriek, de enige Leidse textielfabriek die nog over is, voor sloop te behoeden en op de monumentenlijst te plaatsen.

Het bouwplan wordt 31 mei besproken in een vergadering van de raadscommissie voor ruimtelijke ordening en volkshuisvesting. Afhankelijk van het oordeel van de commissieleden zullen B en W een beslissing nemen over de vraag of de Parmentierfabriek op de monumentenlijst zal worden geplaatst dan wel gesloopt mag worden.

Leidsch Dagblad 25.5.90

Industrieel erfgoed en politiek

Stiel heeft in de kwestie van de Parmentier-panden niet stil gezeten. Henk Budel en Cor Smit hadden al vóór de eerste vergadering van de raadscommissie daarover, geprobeerd de politiek te beïnvloeden.

De voormalige fabriek van Parmentier stond al lang in de belangstelling van Stiel. Toen eind 1988/begin 1989 de gemeentelijke monumentencommissie de panden op haar agenda plaatste, werd de kennis van Stiel al ingeschakeld. Kwam deze commissie al op architectuur-historische gronden tot de conclusie dat het complex op de plaatselijke monumentenlijst gezet moest worden, via Stiel werd het industrieel-archeologisch belang daaraan toegevoegd. Op 15 maart 1989 kwam het eenduidige positieve advies van de monumentencommissie.

Maar het college van BenW besloot voorlopig geen beslissing te nemen. De reden daarvan druppelde beetje na beetje naar buiten: een projectontwikkelaar had de panden gekocht, en enige wethouders zagen diens plannen wel zitten; onder andere omdat daarmee naar hun idee het slepende probleem van de Koets-o-theek kon worden opgelost.

Ongerust door deze dreiging meldde Stiel de panden in februari 1990 aan bij rijksmonumenten-zorg. Tegelijkertijd bekeken we wat voor verdere actie wij zouden kunnen ondernemen. Onderdeel daarvan werd het benaderen van de verschillende gemeenteraadsfracties. Door praktische omstandigheden werden alleen PvdA, D'66 en Groen Links benaderd. Het niet benaderen van CDA en VVD was een slordigheid; die is ons gelukkig (nog) niet fataal geworden.

Zware delegatie

In de eerste plaats togen Henk Budel en ik naar de PvdA. Daar spraken we met een zware delegatie, wat laat zien dat men de zaak ook zwaar opnam: naast de toenmalige wethouder Van der Molen troffen we de raadsleden Van Rij (nu wethouder), Koek, Gerads en Kerckhoffs. Nadat wij onze zaak uiteengezet hadden, volgde een gesprek waarin Van der Molen foto's liet zien van andere bedrijfsmonumenten, Gerads om informatie vroeg maar vooral vond dat het complex "niet veel karakter" heeft, en beiden het nieuwe plan een stedenbouwkundige verrijking vonden. Dat het toch om een monument gaat werd niet echt bestreden, maar Van Rij toverde de aap uit de mouw. Was het niet zo, vroeg hij de wethouder, dat de gemeente al te ver mee was gegaan met de projectontwikkelaar? Mevrouw Van der Molen bevestigde dit. Vervolgens spraken we kort over alternatieve gebruiksmogelijkheden voor het bestaande complex. Over het algemeen was de toonzetting van het gesprek niet negatief, maar erg positief gestemd konden we niet vertrekken.

Vervolgens bezochten we de 'raadwerkgroep' van Groen Links: de vergadering van fractie plus ondersteunende leden. Ditmaal spitste het gesprek zich meer toe op de waarde als monument en de mogelijkheden om iets anders te doen met het complex, desnoods alleen conserveren. De teneur was duidelijk dat Groen Links de panden waardevol vond, en vooral wilde weten wat ermee gedaan zou kunnen worden. Deze vergadering konden we wat opgeluchter verlaten.

Tenslotte had ik in mijn uppie een gesprek met Snelders van D'66. Deze was niet echt overtuigd van de monumentale waarde

van de Parmentier-panden, maar was niet te spreken over de gang van zaken tot dat moment. Het stak hem dat er al nieuwbouwplannen werden gepresenteerd terwijl het advies van de monumentencommissie nog niet besproken was. Het gebrek aan informatie vond hij bezwaarlijk.

Al met al wisten Budel en ik dat de commissievergadering van 11 april, waar de nieuwbouwplannen gepresenteerd werden, niet zonder kritische vragen zou verlopen. Hoewel de commissie die dag niet direct negatief over die plannen was, werd gevraagd naar alternatieven voor de huidige panden. Naast Groen Links deed ook het CDA dat. PvdA-er Van Rij was daarnaast het meest kritisch over de stedenbouwkundige kant van het nieuwe plan. Ondertussen begon de kwestie in de stad sterker te spelen. De buurtbewoners kwamen in verzet, vooral door de geplande komst van de discotheek. Op de informatieavond van de gemeente verschenen maar liefst 70 woedende buurtbewoners. Zij toonden zich nu ook vóór behoud van het Parmentier-complex, met name het 'voorstel' aan de Lammermarkt. Daarmee ontstond een bondgenootschap tussen ijverars voor industrieel erfgoed en buurtbewoners; een gegeven dat mij voor de toekomst van Stiel van belang lijkt.

Andere pet

In de tussentijd had ik zelf een andere pet mogen of moeten opzetten. Ik was geen 'onpartijdig' lobbyist meer, maar was fractiemedewerker van Groen Links geworden. Als zodanig was ik (niet meestemmend) lid van de raadscommissie voor volkshuisvesting en ruimtelijke ordening geworden, en binnen de fractie werd afgesproken dat ik namens onze partij het woord zou voeren over de Parmentier-panden. Daarmee moge de stellingname van Groen Links duidelijk zijn.

Ook de positie van de PvdA was vóór de commissievergadering van 31 mei duidelijk geworden: in principe was zij voor sloop, want behoud van de panden zou te duur worden. Groen Links, daarbij gesteund door met name het CDA, vond echter dat daarover veel te weinig informatie was. In feite was op deze vergadering niet méér informatie beschikbaar dan op de vorige, en daar was toch om gevraagd.

Na de rij sprekers kwamen achtereenvolgens D'66, Groen Links, de SP en het CDA met kritische vragen over wel of niet maakte afspraken, de informatievoorziening, de alternatieven, de overlast. Of zelfs met afwijzing van de plannen. Daarbij kwam de monumentale waarde van het Parmentier-complex wel aan de orde, maar voornaamste kritiekpunt was toch de vestiging van de discotheek. Met andere woorden: wezen bewoners ook op de monumentale waarde van (een deel van) het complex, zij die pleiten voor behoud van industrieel erfgoed moesten weer hopen op de kritiek vanwege de discotheek!

De VVD was in meerderheid vóór sloop, maar het is verheugend dat in die fractie twee leden tégen waren vanwege de monumentale waarde. De PvdA-ers stonden vrijwel alleen in hun pleidooi voor sloop en nieuwbouw, hoewel zij dat nog even nuanceerden: voor hen stonden "de gemeente-financiën" voorop. De nieuwe wethouder Van Rij had zich een prettiger vuurdoop kunnen wensen, temeer daar hij "in zijn hart" de panden óók had willen behouden. Hij was als raadslid één van de meest kritische ontvangers van de plannen geweest, en nu moest hij ze verdedi-

gen. Aangezien hij zag dat er geen meerderheid vóór was, kondigde hij aan de plannen in de boezem van het college van BenW op-nieuw te zullen bezien. Over de houding van college-partner CDA heerste onder de PvdA-ers grote woede. De vraag is of daarover binnenskamers nog een robbertje geknokt gaat worden.

Al met al zijn de vooruitzichten op erkenning van de Parmentier-panden als monument beter geworden. Duidelijk is dat de discussie daarover onder de andere dreigde te worden geschoven. Weliswaar groeit de waardering voor het industrieel erfgoed blijkbaar, maar nog steeds wordt het niet gelijkwaardig aan andere monumenten benaderd. Veel sterker spelen (gemeentelijke) kosten en alternatieve gebruiksmogelijkheden een rol. Stiel zal daar terdege rekening mee moeten houden, en niet alleen de waarde van een

pand 'op zich' kunnen benadrukken. Desnoods moet Stiel zelf bouwkundige rapporteurs inschakelen, en meer onderbouwde alternatieve bestemmingen aandragen. Daarnaast blijkt een - al dan niet tijdelijk - bondgenootschap met andere belanghebbenden, zoals de bewoners rond het Parmentier-complex, van belang. Heel belangrijk zijn goede contacten met de politiek. Lobbyen hoort erbij, anders kunnen we het wel vergeten! In de toekomst moeten we ervoor zorgen, met alle partijen contact te leggen. Lobbyen is van belang om je eigen mening over te brengen, maar je leert ook waar partijen gevoelig voor zijn. En daar kun je dan vervolgens weer op inspelen.

Cor Smit

Open brief van Stiel aan het college van BenW van Leiden

In de vergadering van de gemeenteraadscommissie VRO van 31 mei bleek tot onze grote vreugde dat wethouder Van Rij de waarde van het Parmentier-complex als monument erkent en zelfs in zijn "... hart het liefste" zou behouden. Maar tot onze teleurstelling zei hij met zoveel woorden ook, dat om andere zwaarwegende redenen hij toch zal voorstellen om Parmentier te laten slopen.

'Optisch' lijkt hierdoor de discussie te zijn verlegd van de waarde van het monument naar de gebruikswaarde, de bouwkundige toestand e.d. Hierdoor is aan het oog onttrokken dat er een beslissing wordt genomen die wel degelijk (impliciet) berust op een beoordeling van de waarde van het complex als monument. Stel nl. dat zich op de plaats van het Parmentier-complex een ander monument had bevonden, bijvoorbeeld een waterstaatskerk of een patriciërswooning die op grond van eenzelfde testimonium als ten aanzien van het Parmentier-complex geldt ("gaaf en harmonieus, uniek voor Leiden") als monument werd voorgedragen. Naar onze mening zouden in dat geval andere "zwaarwegende redenen" er niet toe doen, en bescherming zou vanzelfsprekend zijn.

Vanzelfsprekendheden als deze berusten op impliciete normen en waarden van u als beleidmakers, en ze hebben tot gevolg dat de politieke wil ontbreekt om het Parmentier-complex met zijn herinnering aan het werkend verleden van Leiden te redden, terwijl als het gaat om monumenten in meer traditionele zin die wil er wel steeds is. Is hier eigenlijk niet sprake van een stilzwijgende maar onterechte *ongelijkheid in waardering*, en daardoor van een feitelijk niet in alle opzichten zuivere en controleerbare besluitvorming?

Waarden en normen die niet worden benoemd staan buiten de discussie en worden niet herijkt. De signalen van de veranderende opvattingen in dit opzicht zijn overigens al vroeg te beluisteren geweest, want reeds in 1973 is het Parmentier-complex opgenomen in de "Lijst van jongere bouwkunst te Leiden", opgesteld door studenten van de rijksuniversiteit Leiden onder leiding van prof.ir. J.J. Terwen.

Wij hopen dat het bestuur van Leiden zich alsnog voldoende wil openstellen voor de veranderde opvattingen over het historisch erfdeel, en zijn uiteindelijke beslissing baseert op een onbevooroordeelde waardering van het Parmentier-complex als monument.

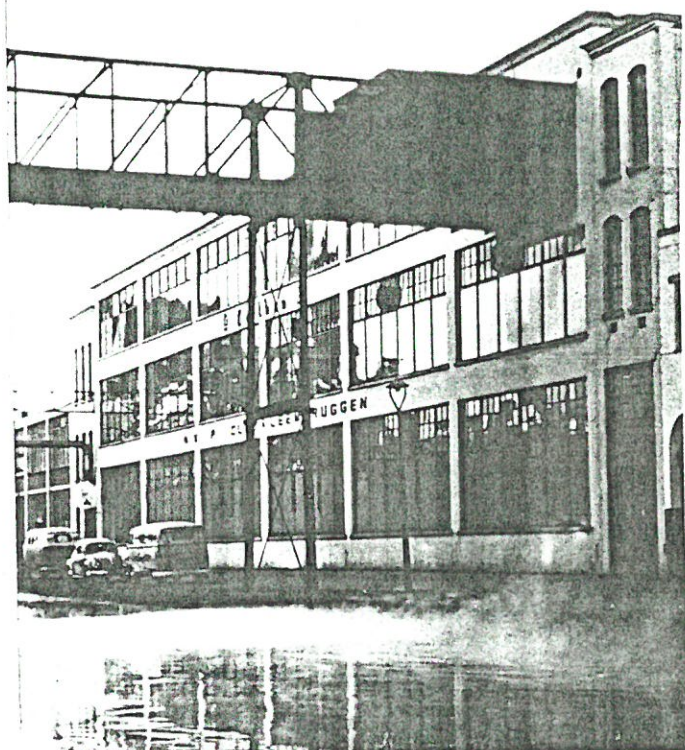
De Stichting industrieel erfgoed Leiden

Historisch museum Leiden in het Parmentier-complex?

In het collegeprogramma 1990-1994 van Leiden is (op pagina 23) sprake van het zoeken naar een passend onderkomen voor een toekomstig Historisch museum Leiden. In de discussie op 31 mei in de commissie VRO bleek, dat daarbij niet in de eerste plaats aan het Parmentier-complex wordt gedacht. De vraag is of dat nu wel zo verstandig is.

De collectie van De Lakenhal bevat tal van stukken die in een Historisch museum Leiden onder geen enkele voorwaarde zouden mogen ontbreken. Bijvoorbeeld de schilderijen uit de 17e eeuw die de verschillende aspecten van het lakenbedrijf weergeven. Het ligt niet voor de hand dat die stukken aan de collectie van De Lakenhal zullen worden onttrokken ten behoeve van het Historisch museum Leiden. Ruimtelijke en organisatorische samenvoeging van het Historisch museum en De Lakenhal kan dan een oplossing brengen. Het gebruik van het Parmentier-complex als uitbreiding van De Lakenhal voor het onderbrengen van de gezamenlijke collecties lijkt een noodzakelijk onderdeel van die oplossing. Er wordt zelfs gedacht aan een loopbrug over de Lammermarkt, die De Lakenhal met het Historisch museum verbindt. Oudere Leidenaren zullen zich een soortgelijke loopbrug herinneren. Die brug verbond onderdelen van Clos en Leembruggen, zoals op de foto te zien is.

Henk Budel

Leidse schrijver Biesheuvel wil pand op monumentenlijst

De Leidenaar

23.5.90

De Leidse schrijver Biesheuvel en zijn vrouw E. Biesheuvel-Gutlich, wonend aan de Kernstraat 9 in Leiden, wil het voormalige 'Koninklijk Militair Invalidenhuis' aan de Hoge Rijndijk op de Rijksmonumentenlijst laten plaatsen.

In een verzoekschrift is door een aantal belanghebbenden schriftelijk aan de Minister van W.V.C. gevraagd het thans als bedrijfspand ingebruik zijnde gebouw te sparen.

Mevr. E. Biesheuvel-Gutlich: Het verzoek wordt gedaan, omdat dit neo-classicistische gebouw -in 1913

gebouwd naar het ontwerp van de bekende architect C.B. Posthumus Meyjes- bedreigd wordt met gedeeltelijke sloop om terrein te winnen voor nieuwbouw. Het evenwichtige gebouw met zijn prachtige bomenrij vormt een karakteristiek stukje Leiden, aldus Biesheuvel, en dient daarom behouden te worden.

Voorloper Bronbeek staat op monumentenlijst

Projectontwikkelaar Van der Plas uit Katwijk heeft tegelijk met het Parmentier-complex het gebouw Hoge Rijndijk 12 van Ico-Athibu gekocht. Blijkt het hierbij afgedrukte krantebericht is er, net als bij het Parmentier-complex, onrust ontstaan onder buurtbewoners.

Het gebouw aan de Hoge Rijndijk is in 1913 ontworpen door de bekende architect C.B. Posthumus Meyjes, en diende als rusthuis voor militaire 'oude lieden'. Het tehuis is eigenlijk te beschouwen als een voorloper van de villa Bronbeek bij Arnhem. In juni 1988 plaatste de gemeente Leiden het gebouw op de monumentenlijst. Anders dan bij Parmentier is er op dit moment dus sprake van een zekere blijvende bescherming, die natuurlijk wel weer bij besluit van de gemeenteraad ongedaan kan worden gemaakt.

Over de bestemming van het gebouw staat, voorzover wij weten, op dit moment nog niets vast. Wel verklaarde de projectontwikkelaar in het Leidsch Dagblad van 13 juni 1989: "De gevel aan de Rijndijk vind ik prachtig. Maar wellicht dat daarachter wat gewijzigd moet worden."

Henk Budel

Vier ton voor Nederlandse Smalspoor Stichting

NSS neemt met weemoed afscheid van de Katwijkse duinen

De Provincie en het Rijk willen 400.000 gulden beschikbaar stellen aan de Nederlandse Smalspoor Stichting voor de bouw van een museum en een smalspoornet in het nieuwe recreatiegebied Valkenburgse Meer. Dit deelde Gedeputeerde van Heemst vorige week mee op een bijeenkomst van de NSS voor genodigden, op het bestuursniveau van de EWR.

Het museum zal een aanwinst zijn voor de provincie Zuid-Holland, de Duin- en Bollenstreek, de stad Leiden (museumstad!) en de gemeente Valkenburg. Hierover waren alle sprekers het eens. De grote collectie van de NSS, in twintig jaar opgebouwd, is heel bijzonder. Ook uit het buitenland is er veel belangstelling getoond, en men verwacht dus ook buitenlandse toeristen te trekken.

Ruimtegebrek

Belangrijk voor de Provincie is het verdwijnen van het smalspoor uit de duinen van Katwijk. Het is volgens de provincie een vreemde eend in de bijt, en strookt niet met de natuurvoorwaarden van de duinen. Aan de NSS worden nu dan ook zoveel beperkingen opgelegd dat een verantwoorde ex-

ploitatie eigenlijk niet mogelijk is.

Zo mogen er pas na het vogelbroedseizoen op slechts negen dagen ritjes door de duinen worden gemaakt, en kampt de NSS met ruimtegebrek op het terrein van het waterleidingbedrijf. Daarbij zijn er al delen van het smalspoor opgebroken. Ondanks al deze beperkingen werd duidelijk dat de NSS met weemoed en met grote moeite afscheid neemt van de duinen. Uit de woorden van bestuursleden van de stichting was op te maken dat ze hier liever waren gebleven.

Zij zullen daarom blij verrast zijn door het verzoek van de stichting Promotie Recreatie en Toerisme Rijnland (PRET) aan de provincie om het smalspoor in de duinen te laten liggen. Niet alleen als industrieel monument, maar ook om in de toekomst ritjes door de duinen mogelijk te blijven maken. Dhr. van Heemst was resoluut in zijn verklaring dat dat niet mogelijk zal zijn.

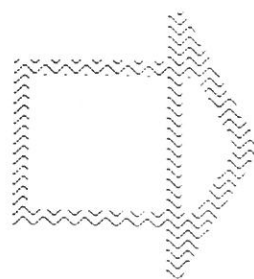
Om alvast aan de nieuwe locatie te wennen had de NSS een stukje rails aangelegd, aan het Valkenburgse Meer en konden de genodigden een kort ritje met een fraaie stoomlocomotief maken. Hiervan werd driftig ge-

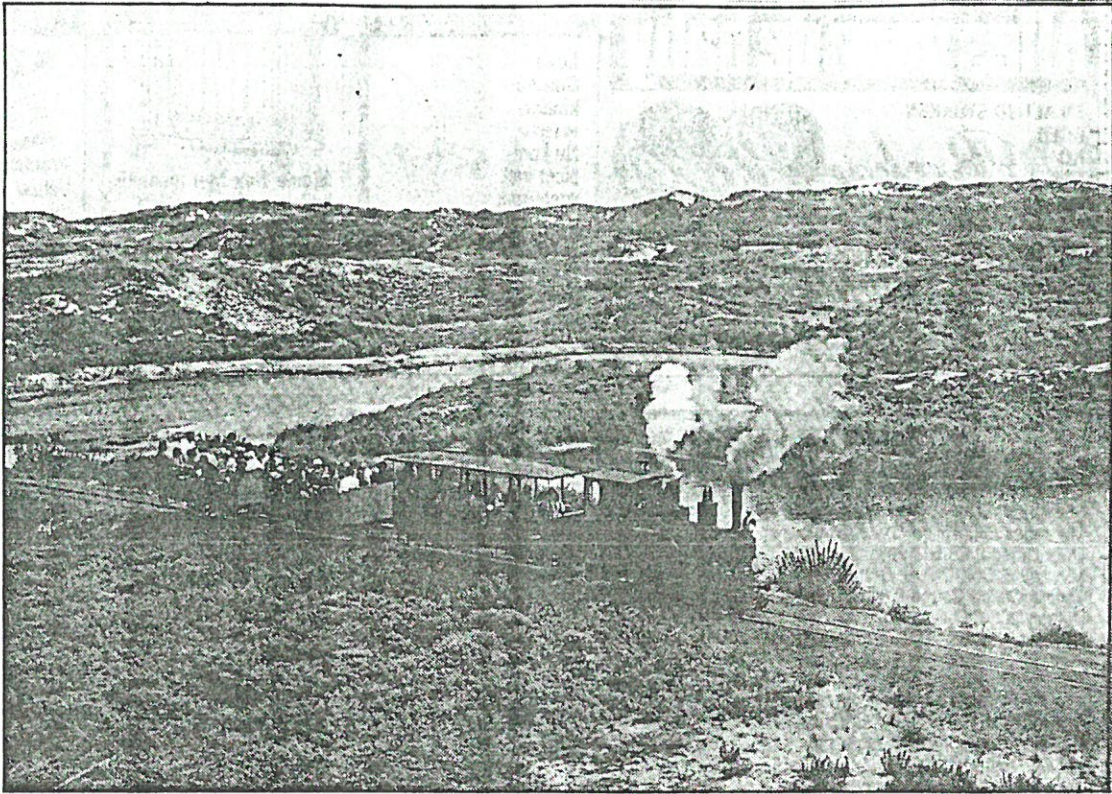
bruik gemaakt. Burgemeester Sinke van Valkenburg toonde zich zeer in z'n sas met deze nieuwe aanwinst voor zijn gemeente. Hij heette de NSS hartelijk welkom en zegde steun van de gemeente Valkenburg toe.

Aan de slag

Met het geld van Rijk, Provincie en andere geldschieters kan de smalspoorstichting aan de slag. De plannen voorzien in de bouw van een gecombineerd museum- en werkplaatsgebouw aan de Ommedijkseweg. Dit gebouw zal 2100 m² groot zijn, waarvan ongeveer de helft als expositieruimte wordt gebruikt. Het publiek zal vanuit het museum ook de restauratiewerkzaamheden in de werkplaats kunnen volgen. In het museum zullen zich een kleine bibliotheek, een kantoor, een filmzaal en een ontvangstruimte bevinden. Op de eerste verdieping is ruimte gereserveerd voor een dienstwoning.

Naast het museum zal een horeca-gelegenheid komen, de bouw en exploitatie hiervan worden niet door de Stichting verzorgd. De Provincie Zuid-Holland heeft hiervoor al contact met een horeca-exploitant. In de werkplaats komen een aparte

• Treintje in de duinen, straks definitief een foto uit de oude doos...

schilderswerkplaats, een houtbewerkingsafdeling, een smederij, een magazijn, een kantine en was- en kleedruimten.

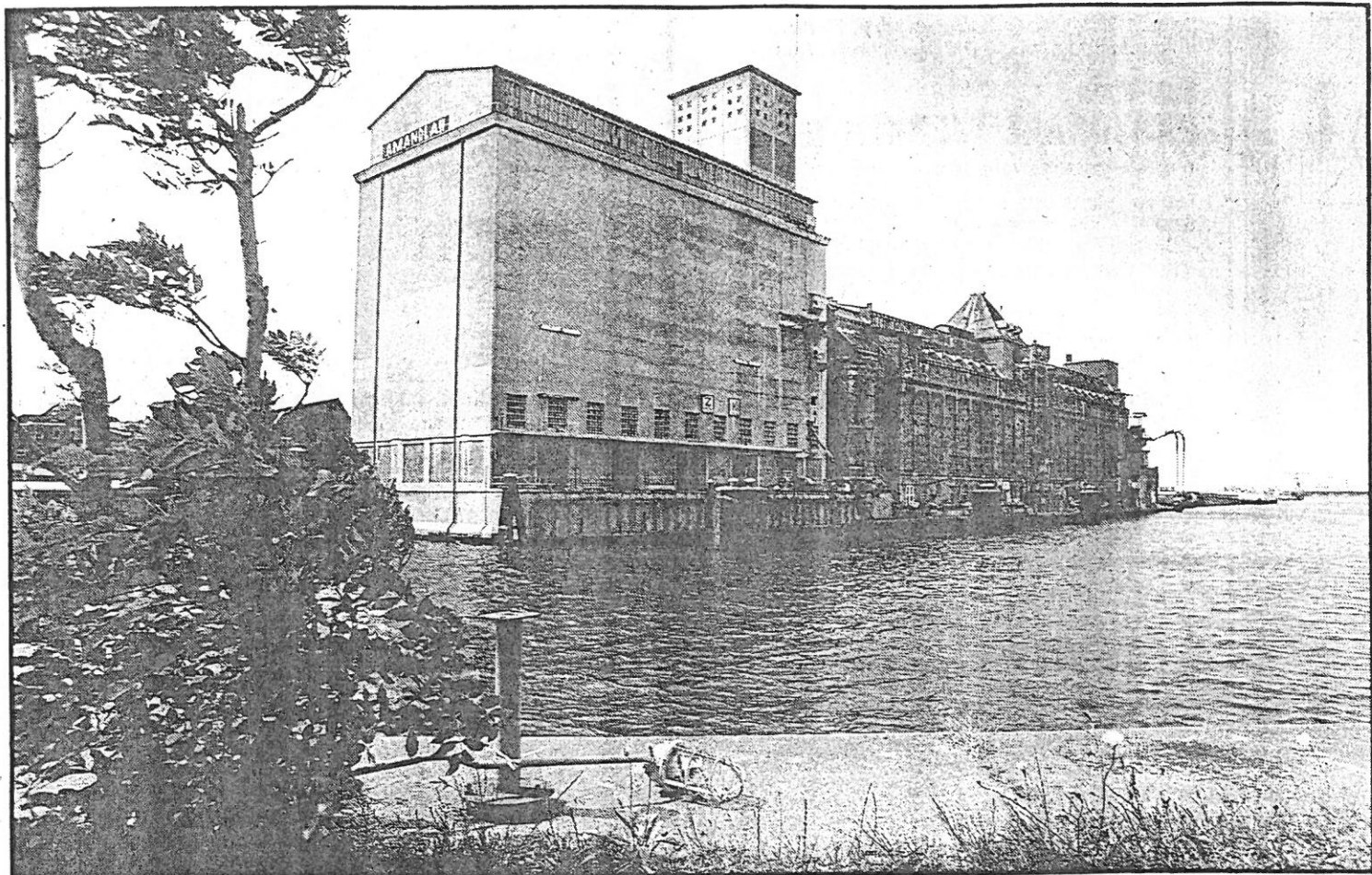
De Stichting wil aan de Voor- schoterweg nog een aparte remise bouwen met een oppervlakte van 900 m². Deze is nodig omdat de collectie te groot is om geheel in het museum en de werkplaats te worden ondergebracht. In de remise zal ook de opslag plaatsvinden van grote reservedelen en materialen voor het onderhoud van de spoorbaan. Deze remise zal een eigen spoorverbinding kunnen krijgen met het museum- en werkplaatsgebouw. Deze verbinding zal in principe niet in de reizigersdienst.

Oorspronkelijk waren de plannen voor de realisering van het geheel geraamd op miljoenen guldens. Door gebruik te gaan maken van standaard gebouwen, de spoorlijn zelf uit gebruikte materialen op te bouwen en de inrichting en afwerking van het museum, werkplaats en remise geheel zelf te verichten kan de totale investering nu beperkt worden tot 750.000 gulden.

Voorzitter van der Ham verklaarde al contact op te zullen nemen met de gemeente Wasse- naar. Op diens grondgebied wil

hij het smalspoornet liefst nog wat uitbreiden. De toegezegde twee kilometer rails is volgens hem toch wat te weinig.

De Firma Herwaarden, die in het gebied zand wint, zal overigens nog vijftien jaren de buurman blijven van de NSS. Al die tijd mag de firma hier nog zand blijven winnen. De stichting gaf echter al duidelijk blijk van haar aanwezigheid, en liet het fluitje van de locomotief ettelijke malen vrolijk over de plas schallen. Zelfs dat was in de duinen verboden!

'Door de magistrale ligging en het gesloten karakter, is deze graansilo een unicum geworden in Nederland.'

FOTO SJOERD DE VRIES

Een geïnteresseerde is bij voorbeeld de stichting 'IJ-theater in oprichting', die voortkomt uit het dichtbij gelegen Polanentheater. Deze stichting wil het liefst een theaterzaal met driehonderd zitplaatsen in het pand. Directeur W. de Boer van het Polanentheater: „Ons huidige theater, dat maar tachtig à honderd stoelen heeft, kan dan gaan werken als kleine zaal, als laboratorium. Hier kunnen ze een productie opzetten, try-outs geven, om dan in de Silo de uiteindelijke voorstellingen te geven.”

Een andere gegadigde is Luud Schimmelpennink, bedenker van de Witkar en, recentelijk, de Solo, een overdekte fiets op drie wielen. Schimmelpennink is initiatiefnemer van het innovatiecentrum Y-tech dat pal naast de Silo ligt en verscheidene technische bedrijven en adviesbureaus herbergt. Hij ziet het liefst een assemblagelijin in de Silo komen, waar met robots en manipulatoren bij voorbeeld de Solo kan worden geassembleerd. Deze produktielijn, die wel eens de hele be-

nedenetage van de Silo in beslag kan nemen, zou dan opengesteld moeten worden voor het publiek. Schimmelpennink: „Zo iets heeft een aardige publiekstrekkende functie. En voor de Bom, de Bewoners Ontwikkelings Maatschappij, waarmee we overleg voeren, is het ook aardig omdat mensen uit de buurt die niet academisch geschoold zijn, er een baan kunnen vinden.”

Verder is er nog een initiatiefgroep die van de Silo een museum wil maken, waar de bezoekers actief met architectuur kunnen bezig zijn. En dan is er nog het centrum voor hedendaagse muziek De IJsbreker. Hoewel de huidige behuizing van de IJsbreker goed voldoet, is de zaal af en toe te klein. De Silo zou heel geschikt zijn voor een nieuw, groot centrum voor de nieuwe muziek, met meer zalen en bij voorbeeld een bibliotheek. Directeur Jan Wolff: „Het gebouw heeft geen ramen. Voor een concertzaal is dat het beste, anders krijg je toch maar geluidlekken.” Ook nieuwbouw elders aan

de IJ-oever of op het Museumplein zou een mogelijkheid kunnen zijn. Kraker Ernst (34) wordt er een beetje moedeloos van. „Het is wel treurig te moeten aanhoren wat iedereen van plan is met je pand.” Joger de Jong van het wijkcentrum, ziet nog wel hoop voor de krakers. „De plannen bijten elkaar niet, wat iets anders is dan dat ze met elkaar stroken. Er kan best ruimte blijven voor enkele ateliers in de top van het gebouw. Maar als ze allemaal een atelier willen van honderd vierkante meter, dan houdt het op.”

A. van Hattum, leider van de projectgroep IJ-oever van de gemeente, vindt het nog te vroeg om definitieve uitspraken te doen: „Eerst moeten de funderingen van het gebouw onderzocht worden. In het verleden zouden die zijn overbelast. Voor die buurt moeten we nog een financieringsmaatschappij vinden en die zal het onderzoek in 1991 of daarna uitvoeren.” Een theater in het gebouw lijkt hem voorlopig de beste oplossing, maar hij wil niets uitsluiten. Ook sloop niet, als het

onderzoek negatief uitvalt. In ieder geval gaat de verbouwing van het pand „ongelooflijk veel geld kosten.” Dit door de dikke muren en de schachten – de silo's – die het pand van binnen doorsnijden.

De Weerd verwacht dat het uiteindelijk zal uitdraaien op een pand met een theater, horeca, en wellicht nog ruimte voor ateliers en oefenruimtes. Alleen de huidige bewoners die dan in staat zijn de huur te betalen, zouden kunnen blijven. „Vanaf het begin zijn we er vanuit gegaan dat we hier tijdelijk zouden zitten. Het doel was het gebouw te behouden en een functie in de buurt te geven. Maar als er een end aan komt is dat natuurlijk jammer. Als theatermaker is het heel moeilijk een goedkope en geschikte oefenruimte te vinden in de stad. Een heleboel van die bruisende jonge toneelgroepen die in Amsterdam zouden zitten, zijn in werkelijkheid al van het toneel verdwenen. Door dat de gemeente alle kraakpanden opruimt, verdwijnt ook een voedingsbodem voor kunst.”

Gevecht om een graanburcht

Krakers willen monumentaal gebouw behoeden voor sloop

door Marnix de Bruyne

De krakers van de Graansilo Korthals Altes aan het Amsterdamse IJ vieren vandaag met een feest en een fototentoonstelling het feit, dat zij het gebouw een jaar geleden kraakten. De krakers hebben zich nooit ingesteld op een permanent verblijf. Hoofddoel was het monumentale gebouw te behoeden voor de sloop die dreigde door de IJ-oeverplannen. Inmiddels kijken verscheidene belangstellenden met begeerte blikken naar het gebouw.

Aan de Westerdokzijde ligt de 'Nederlandse Silo, Elevator en Graanfactormij Segmij B.V.' In 1898 voltooide architect Jacob Klinkhamer dit robuuste gebouw dat 17 miljoen kilo graan kon bevatten. Klinkhamers schepping is vanaf de weg aan het oog onttrokken door een grijze betonnen kolos. Deze werd jaren geleden naast het oorspronkelijke pand neergezet om de opslagcapaciteit te vergroten.

De krakers richtten al snel de Vereniging tot behoud van de Graansilo op, die dertig leden telt. Twaalf mensen wonen in het pand, de rest heeft er alleen zijn atelier of werkruimte. Met de maandelijkse contributie die elk lid betaalt, wordt het

gebouw in stand gehouden. Woordvoerder en theatermaker Dato de Weerd (34): „Het eerste wat we deden was het pand opknappen: het graanstof opruimen, de kelders leegpompen, het dak repareren. Pas daarna konden mensen aan hun eigen ruimte beginnen. Op deze manier bleven de goeie personen over.”

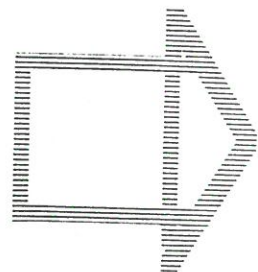
Kraakgezeik

Vaak komen mensen kraken, pakken een ruimte en *that's it*, een klote mentaliteit. Ik had geen zin in dat ouderwetse kraakgezeik, noch in die agressieve toestanden. Kijk nou naar zo'n Wolters Noordhoff in Groningen. Ik krijg daar zo de schurft over in. Wat voor *statement* maak je daar nou mee? Toen wij kort geleden een conflict met de burens hadden, lieten we de politie ook rustig binnen kijken. Als je jezelf als een fort sluit, roep je alleen maar weerstanden op. Wij kiezen de diplomatieke weg.”

De Vereniging heeft de Graansilo bij WVC voorgedragen als industrieel monument. In 1984 had de Rijkscommissie voor de monumentenzorg dat al eens geprobeerd, maar de aanvraag was in de ambtelijke molens vast komen te zitten. P. Nijhof, projectleider monumenteninventarisatie van de Rijksdienst voor monumentenzorg, heeft goede hoop dat de voordracht dit keer wel

lukt. „Het pand is belangrijk. In de eerste plaats door de magistrale ligging: een graanburcht midden in het IJ. Verder vanwege het gesloten karakter, de gigantische bouwmasa. Zo iets is een unicum geworden in Nederland.”

Deze week heeft de Raad voor cultuurbeheer WVC geadviseerd de silo op de monumentenlijst te plaatsen. Gedurende de procedure mag niemand zonder vergunning iets aan het pand veranderen. De eerste IJ-oeverplannen gingen uit van sloop, volgens het conceptplan dat in november vorig jaar werd ingediend bij de gemeenteraad, komen er op de plek van de silo 10.000 vierkante meter woningen. In dat geval sneuvelt de huidige vorm van het gebouw: de gevel kent immers geen ramen. De Weerd: „Wij zijn er altijd van uitgegaan dat het oorspronkelijke gebouw precies zo bleef als het nu is. We kwamen uit op ruimte voor ateliers en een theater. Later bleek dat dat precies aansloot bij de plannen die in de buurt leefden.” Maar er zijn meer kapers op de kust.

AANMELDING

U kunt op twee manieren uw belangstelling voor de stichting laten blijken, als werkgroeplid of als donateur.

Wanneer U zelf een actieve bijdrage wilt leveren aan de werkzaamheden van de stichting, dan kunt U lid worden van de Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden, die onderdeel van de stichting is. Vanuit deze werkgroep vinden werkzaamheden plaats als inventariseren, documenteren en verrichten van verder onderzoek.

Diegenen, die de werkzaamheden van de stichting willen steunen, kunnen donateur van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden worden. Zij blijven door middel van het mededelingenblad op de hoogte van de activiteiten en nieuws.

Daarbij is de minimumbijdrage f 25.- per jaar.

Wijze van aanmelden:

Door middel van bijgevoegde aanmeldingskaart (kan ingeleverd worden of opgestuurd naar het secretariaat).

Verdere Inlichtingen bij:

H.D. Tjalsma, Meermanshof 13, 2312 XK Leiden,
tel. 071 - 141405 (secretaris)

- ☐ JA, IK WORD ACTIEF LID, NEEMT U A.U.B. CONTACT MET MIJ OP
- ☐ JA, IK WORD DONATEUR EN MAAK MINIMAAL f 25.- OVER OP UW BANKREKENING

Rabo Bank Leiden: rek.nr. 13.84.43.025

AFZENDER

Frankeren
a.u.b.

S.T.I.E.L.
MEERMANSHOF 13
2312 XK LEIDEN

